

CUMHURİYETÇİ DEMOKRASİ TEORİSİNE KATKI: ATATÜRK'ÜN SİYASAL DÜŞÜNÇESİNDE “HALK HÜKÜMETİ”

Hakan REYHAN*

Bu çalışmada; Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinde; genel düşünsel yapısında; halkçılık ilkesinden kaynaklanan, Atatürk'ün kendine özgü ve ulusunun karakterine uygun bir siyasal tasarım oluşturma gayesiyle geliştirmiş olduğu –tam olgunlaşmamış olmakla birlikte- cumhuriyetçi bir demokrasi teorisinin bulunduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede elbette Atatürk döneminde Türk siyasal yaşamının demokratik olduğu iddia edilmemekte, ancak Atatürkçü düşünce sistemi ile demokrasi fikri arasındaki bağdaşmazlık görüşü eleştirilerek Atatürk'ün teorik önermelerini oluşturmaya çalıştığı halk hükümeti modelinin gerçek, somut bir demokrasi kurgusu olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Demokrasi, halkçılık, halkçılık programı, halk hükümeti, cumhuriyet, cumhuriyetçilik, cemahiriye, laiklik, devletçilik, ulusallık*

“...Bizim hükümet biçimimiz tam bir demokrat hükümettir.
Ve dilimizde bu hükümet ‘halk hükümeti’ diye anılır...”

Mustafa Kemal Atatürk

Demokrasi kelimesi siyaset tartışmalarının vazgeçilmez, “büyü-
lü” kelimesi olmaya devam ediyor. Bu, iki bin beş yüz yıl önce de
böyleydi, şimdi de böyle. Halkla birlikte bir hareket içerisine girmek
isteyen; ütopyasında, programında, hedefinde halk ile ilgili az çok
düşünceler olan her düşünür, siyasetçi, örgüt, ideoloji genellikle önce
demokrasiye sarılmıştır. Geçtiğimiz yüzyıllarda İngiliz, Fransız,
Amerikan, Rus devrimlerinde görüldüğü gibi “bağımsızlık” bayrağı
da olmuştur demokrasi; günümüzde, bariz bir şekilde belirlediği gibi,
emperyalizmin, sömürgeciliğin, kanlı katliamların, soykırımların
üstünü örten bir süslü, fiyonklu perde de olmuştur. Çağdaş toplumlar-
da, her halükârda, “demokrasi” kavramının iyiliği, en azından ondan
daha iyisinin olmadığı tartışma götürmez bir gerçek olarak hâlâ kabul
edilmektedir. Ülkemizde de bu anlayış geçerlidir. Hâlâ bir siyasal

---

* Siyaset Bilimi Uzmanı.

düşünce karalanmak istendiğinde ona yöneltilecek en büyük eleştiri o düşüncenin “demokrasi dışı” olduğu veya en hafifinden “anti-demokratik eğilim” taşıdığıdır. Ülkemizin çağdaşlaşma sürecinde edindiği siyasal kültür geleneğinden olsa gerek, en faşist karakterli siyasi hareketler ve siyasi kişilikler dahi demokrasi dışında tanımlanmaktan çekinmekte, hatta demokrasi dışılığı, en ağır suçlama olarak telakki etmektedirler. Örneğin, ülkemizde faşizmi benimseyen, faşist olarak nitelendirildiğinde tepki göstermeyen hiçbir siyasal oluşum yoktur. Siyasal yelpazenin en ucundaki “ırkçı milliyetçiler” bile faşizmi bir hakaret olarak kabul etmişlerdir. Kısacası, demokrasi, Türk siyasal kültüründe gayet olumlu bir imaja sahip itibarlı bir siyasal terimi ifade ettiğinden tarihsel şahsiyetlere ve düşünce şekillerine verilen değer demokrasiye olan mesafelerine göre “iyi” veya “kötü” olarak nitelendirilebilmektedir. Elbette demokrasi kavramının bu kadar belirleyici olmasında Türk siyasal hayatının gelişim sürecinde darbe geleneğinin de ciddi bir ağırlık taşımış olmasının ve demokratik süreci askıya alan bu darbelerin ülkeye vermiş olduğu somut zararlarının da etkisinin olduğu bir gerçektir. Bu açıdan Türkiye’deki siyasi rekabette demokrasi fikri ciddi bir nirengi noktası olabilmektedir. Böyle bir siyasi mücadele ve tartışma içerisinde Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünce sisteminin de, hem güncel siyasi çerçevede hem de akademik çalışmalarda, demokrasi ile çeliştiğini vurgulayan argümanlar ortaya konmuştur. Bunun aynen böyle olduğunu bizzat ispatlamaya çalışan sözde Kemalistler(!)in de var olduğu bir gerçek olmakla birlikte buna benzer nitelendirmelerin büyük bir haksızlık, daha da ötesi tarihsel tahrifat olduğu açıktır.

Demokrasi düşüncesi ile uyumu çerçevesinde böylesine bir yanlış kabullenmişlik ortamında Mustafa Kemal Atatürk’ün ve onun düşünce yapısından beslenen gerçek Kemalizm’in demokrasi fikrine hiç de yabancı olmadığını, aksine Atatürk’ün “halk hükümeti” adıyla ve “halkçılık” düşüncesi ile birlikte -kalkınmaya odaklı yönetim düzenini de belirleyen- liberal/kapitalist demokrasiden farklılaşmış orijinal bir demokrasi modeli geliştirmeye çalıştığını esas olarak onun bireysel görüş ve yaklaşımlarına dayanarak açıklamak ve Atatürk’ün bu çerçevedeki siyasal tasarımının İslam dünyasında anti-empyralist mücadeleyle kurulmuş diğer devrimci-halkçı rejimlerin ideolojisiyle de (örneğin Libya cemahtariye rejiminin ideolojisiyle) nasıl bir zıtlık teşkil ettiğini tespit ederek özgünlüğünün daha iyi anlaşılmasını sağlamak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ülkemizde bu konunun sosyal bilim çalışmalarında daha fazla incelenmesi, Türkiye’de eksikliğini hâlâ hissetmekte olduğumuz demokrasi kültürünün oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Atatürk'ün bir Türk aydını, devlet kurucusu ve ulusal kurtuluş önderi olarak halk hükümeti ve demokrasi konularında dile getirdiği (veya yazıya döktüğü) düşüncelerinden yola çıkarak onun konu hakkındaki fikri haritasını ortaya koymaya çalıştık. Siyasi çalışmalarında bilimsel/akılcı bir yöntem izlemekle birlikte 'kurucu lider' olarak daha çok devrimci pratik ile meşgul olduğu için sistematik bir kuramsal yapıya ortaya koyamamış olan Atatürk'ün demokrasi konusundaki düşüncelerini derleyip toparlamak ve bütüncül bir çözümleme yapmak ciddi bir uğraşı gerektirmektedir. Türkiye'deki sosyal bilim incelemelerinde ve genel olarak cumhuriyet tarihi çalışmalarında Kemalist siyasal düşünce incelenirken genellikle Atatürk'ün politik süreçten bağımsız olarak da dile getirdiği "kendisine has" düşünceleri tali olarak değerlendirilmiş, esas odaklanılan konu Kemalist siyasal rejim ve bu rejimin (dönem dönem farklılaşsa da aynıymış gibi algılanan) ideolojisi olmuştur. Atatürk'ün zaman zaman, "reel Kemalist siyaset tarzı"yla (bu bir paradoks olarak da algılanabilir) da örtüşmeyen bir siyasal düşünce yapısına sahip olduğu pek dikkate alınmamıştır. Yine, siyaset bilimi çerçevesinde Atatürk'ün demokrasi düşüncesi, Kemalist uygulamalarla aynileştirilerek ve genellikle liberalizm/neo-liberalizm düşüncesinin demokrasi argümanları merkeze alınarak irdelenmiştir. Bu yüzden bu çalışmamızdaki tezimizi destekleyen akademik/bilimsel yapıtlar son derece kısıtlıdır. Bütün bunları çalışmamızın zorlukları olarak nitelendirmek mümkündür. Aynı şekilde böyle bir çalışma yapmanın gerekliliği de burada yatmaktadır.

DEMOKRASİNİN GERÇEK ANLAMI

Yüzyıllardır üzerine tartışılan ancak hâlâ tanımı, içeriği, kapsamı konusunda ortak bir kaniya varılamamış olan; çeşitli açılardan eleştirilmiş olmakla birlikte "ne yazık ki, ondan iyisi de yok!" şeklindeki ön kabul ile –bütün eksikliklerine rağmen- mevcut uygulanış biçiminden ziyade teorisiyle olumladığımız demokrasi, aslına bakılırsa hiç de anlaşılması zor bir düşünce değildir. Onu anlaşılmasız kılan ve halkın büyük kesimi tarafından özümsememesine, eleştirilmesine, eksik bulunmasına yol açan husus, bu kavramın kök anlamından (*demos-kratos/halk iktidarı*) farklı olarak belli bir ideolojik içerikle (*liberalizm*) sunulması ve bu ideolojik içeriğiyle gerçekleşen uygulanış biçiminin gerçek demokrasi sanılması veya çeşitli zihin yönlendirme teknikleriyle genel kamuoyunda o şekilde bir algılama (*yanılsama*) yaratılmasıdır.

Gerçekten de, çoğu dilimize çevrilmiş olan ve üniversite-lerimizde de okutulan 'etkili' sosyal bilim/siyaset bilimi kitaplarında

demokrasi ve liberalizm birbirlerinden ayrılmaz iki düşünce şekli olarak sunulmakta; demokrasi olmadan liberalizmin ve daha da önemlisi liberalizm olmadan demokrasinin olamayacağı altı çizilerek vurgulanmaktadır. İktisat bilimi literatüründe de bu anlayış, serbest piyasa ile demokrasinin ayrılmaz bir parça olduğu belirtilerek sunulmaktadır.¹ Demokrasi teorisinin ve liberal siyaset biçimlerinin uyum düzeyi tarihsel, felsefi ve metodolojik açıdan çok yönlü olarak karşılaştırıldığında oldukça “sakat” olduğu ortaya çıkacak olan bu anlayışın farklı veçheleri üzerine sayfalarca yazılabilir. Ancak, özetle şunu söylemek gerekir ki, hakim sosyal bilim ve siyaset paradigması demokrasiyi siyasi anlamda liberalizm, iktisadi anlamda kapitalizm kısırlığı içerisine hapsedmiş ve bu düşüncenin liberalizmin/kapitalizmin/piyasacılığın ideolojik meşruluk aracı olarak sunulmasına hizmet etmiştir.² Jean-Jacques Rousseau’nun temellendirdiği halk

---

¹Demokrasinin ancak bireyci felsefeye dayalı liberalizmle olanaklı olabileceğini, diğer bütün siyasi düşüncelerin (özellikle toplumsalcularından/devletçiliklerinden dolayı) az ya da çok demokrasi karşıtı olduklarını düşünen yaygın “ideolojik” kanıyı dolandırmadan açıkça dile getiren bir çalışma için bkz. Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003. Yayla’nın ve diğer “neo-liberal” siyaset bilimcilerin özellikle etkilendikleri bir siyaset teorisyeni (aslında ideologu) olarak; iktisadi ve siyasi özgürlüklerin ancak kapitalist düzen içerisinde, devletin sosyal, düzenleyici işlevlerinden arındırıldığı serbest piyasa ekonomisi “çerçevesinde” gerçekleşebileceği şeklinde görüşleri ile 1980’li yıllara damgasını vurmuş olan Milton Friedman’i de elbette burada zikretmek gerekir. Bkz. Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev.Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu, Plato Film Yayınları, İstanbul, 2008. Neo-liberalizmin Milton Friedman ile birlikte diğer etkili kuramcılarında birisi olan Friedrich Hayek de serbest pazardaki “serbestlik” ile demokratik siyasal rejimin özgürlüklerini özdeşleştirmeye çalışmış, demokratik sürecin ancak serbest piyasa sistemi ile yani kapitalizm ile mümkün olabileceğini iddia etmiştir. David Miller, *Blackwell’in Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Pülent Peker-Nevzat Kırac Ümit Yayıncılık, 1994, s.166.

²Ülkemizde aynı yanlış denklem sosyal bilim metodolojisi ve bilgi teorisi ile siyasal düşünceler arasında bağlantı kuran tartışmalarda da kendisini göstermektedir. Örneğin Auguste Comte geleneğinden gelen pozitivist felsefenin genellikle “kamusalcı-devletçi” yapıların özel olarak da sosyalist ve/veya ulusalcı/Kemalist düşüncenin metodolojik temelini oluşturduğu buna mukabil liberalizmin, liberal düşünce biçimlerinin pozitivism karşıtı bir siyasal düşünce olduğu mevcut sosyal bilim literatüründe, özellikle de liberal yazarlar tarafından bir genel geçer kural şeklinde sunulmaktadır. Halbuki, pozitivist bilgi teorisinin liberalist tezleri doğruladığıyla ilgili çok somut argümanlar vardır. Türk siyasal düşüncesinin gelişim süreciyle ilgili değerlendirmelerin, felsefi/metodolojik incelemelerin İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak genellikle, şablonik olarak, pozitivism (İttihat ve Terakki-CHP geleneği ile genel olarak Türk sosyalizmi) ile liberalizm (Hürriyet ve İtilaf-DP/AP/ANAP geleneği ile genel olarak Türk sağ) gerilimi çerçevesinde değerlendirilmesini eleştiren, Comte geleneğinden kaynaklanan pozitivist düşünce biçiminin ve siyaset tarzının Kemalizm’den çok Türkiye’deki liberal-muhafazakar gelenekle uyumlu olduğunu iddia eden bir makale için bkz. Hakan Reyhan, “Düşünce Tahlillerinde

egemenliği fikrinin, konjonktürel/pragmatik amaçlarla da olsa etkisini hissettirdiği klasik liberalizm ile demokrasi arasında (yine de ontolojik olmayan) bir bağ kurmak mümkündür. Ancak, bütün toplumsal gerçekliğin “piyasa”ya (“piyasalar”a), “kâr maksimizasyonu”na göre değerlendirildiği, dünyanın büyük bir “global piyasa” olarak anlandırıldığı, insanın ve insanın da içinde bulunduğu ekolojik sistemin sadece piyasa sisteminin nesnesi olarak değer gördüğü neo-liberal düzende demokrasiye aslında bir gösteri figürü olmaktan öte işlev bırakılmamıştır.³ Kök anlamının Türkçe tam karşılığı halk (*demos*) iktidarı (*kratos*) olan demokrasi nasıl oluyor da, halkçı bir düzenin değil de, iktisadi ve kültürel açıdan halktan iyice ayrılmış, ayrıcalıklılaşmış burjuva düzeninin, kapitalizmin temel yapı taşı olarak kabul ediliyor? Başka bir çalışma bağlamında sorulması ve cevaplandırılması gereken öncelikli sorulardan birisi budur.⁴ Global

---

Gecikmiş Bir Ayrım: İki Öncü Sosyolog, İki Farklı Pozitivizm”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:49, 2007/1, s. 51-93.

³Sanal bir “demokratik çoğulculuk miti” üzerinden çokuluslu şirketlerin, yeni emperyalizmin piyasacı hâkimiyetlerini meşrulaştırma işlevi gören neo-liberal demokrasinin en temel özelliği kamusalığın ve onunla bağlantılı olan ulusallığın tamamen ortadan kaldırılmasını demokrasinin ön koşulu olarak görmesidir. ”...(klasik) liberal demokrasi, fiili işletim mekanizmaları dolayısıyla eksikli olsa da, gelişim süreciyle paralel bir şekilde, ulusal devlet ve sosyal devlet öğelerini de içerisinde barındırdığı için, ekonomik ve sosyal hakları bir insan hakkı olarak kabul ederek(kabul etmek zorunda bırakılarak) vatandaşa bu hakları devletten talep etme fırsatı tanıdığı ve siyasal iktidara yönelik olarak, bu çerçevede bir baskı mekanizması da geliştirilebildiği için ideal, yetkin demokrasiye daha yakındı. Ancak, son çeyrek asırda iyice oturtulmaya çalışılan neo-liberal dönemin demokrasisi, bu eksikli demokrasiye bile tahammül edememektedir... Neo-liberal demokraside insan hakları sınırsızdır. Ama, bu hakları yalnızca ekonomik gücü olanlar kullanabilirler. Siyasal iktidarı sonuna kadar denetleyebilir, etkileyebilir ve belirleyebilirsiniz, yeter ki farklı bir düşüncede siyasal iktidar istemeyin. İktidara gelen partilerin sağ da olsa, sol da olsa aynı icraatları yapması rastlantı değildir... Tabii, siyasal düşünceler de bu sisteme göre şekillenecek, bu durum da tam anlamıyla düşünsel tek boyutluluk ortaya çıkaracaktır. Alternatif düşüncelerin pek yaşama şansı yoktur... Bu gerçek anlamda totalitarizmdir. Halk, elitlerin demokrasi oyununda oynayan güzel ve ihtişamlı bir figüranlar topluluğu olarak algılanmaktadır... Neo-liberal demokrasilerde bir çoğulculuk efsanesi vardır. Ama gerçekte “teklüğün çoğulculuğu” diyebiliriz buna. Zira, değerler sistemi aynıleşmiştir. Her şeyin piyasa için olduğu, herkesin piyasa için çalıştığı bir sistemin kaçınılmaz sonucu budur. Bu durumu sürekli olarak yeniden üreten çeşitli ideolojik aygıtlar vardır: Tanrılaştırılan piyasa ve sermaye, zihin yönlendirme işlevi gören medya ve iletişim sistemleri...” Hakan Reyhan, “Neo-Liberal Demokrasinin Eleştirisi ve Yetkin Demokrasi”, *Oknos Dergisi*, Mart-1999, s. 53-56.

⁴Sayıları az olmakla birlikte bazı liberal demokrasi teorisyenleri, “kapitalizm” ve “serbest piyasa” ile “demokrasi” ve “özgürlükler”in birbirlerinin vazgeçilmez unsuru olmadığını dile getirmişlerdir. Örneğin, özellikle Milton Friedman gibi neo-liberal teorisyenlerin (demokrasi ve özgürlüklerin ancak kapitalizmle mümkün olacağı

kapitalist burjuvazinin bütün ideolojik aygıtlarıyla birlikte tam olarak egemen olmaya başladığı 21. Yüzyıl'ın başlarında, demokrasi düşüncesi de, büyük ölçüde halkçı özelliğinden arındırılarak, dünyada hakim ideoloji olan liberalizmin göstermelik 'insancıl' yüzü olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bu 'insancıl' yüzün (*maskenin de denebilir*) arkasında nasıl bir sömürü çarkının işlediği, ne büyük katliamların yapıldığı, nasıl bir seçkinler oligarşisinin oluşturulduğu; geçen yüz yılda milyonlarca insanın telef edildiği iki büyük dünya savaşından, atom bombalarından, nükleer vahşetlerden, sömürgeler dünyasındaki insanlık dışı soykırımlardan ve daha yakın zamanlarda gözümüzün önünde; Bosna'da, Filistin'de, Irak'ta, Afganistan'da ortaya çıkan acı insanlık tablosundan sonra günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır.

Kökleri binlerce yıllık insani bir kolektif sistem arayışına uzanan demokrasi düşüncesini, liberalist rejimlerin tutsaklığından ve insanlık karşısı kapitalist sistemlerin emperyal silahı olmaktan kurtarmak için yeni bir demokrasi teorisini tartışmaya açmak gerekmektedir.⁵ Hem

---

şeklindeki görüşlerini eleştiren Crawford Bough Macpherson'a göre demokrasi düşüncesinin sadece Batılı liberal-demokrasi düşüncesiyle eş anlamlı olarak kullanılması yanlıştır. Macpherson, Batı dışı Sovyet sosyalist ülkeleriyle az gelişmiş Asya-Afrika ülkelerinin de (her ne kadar bu demokrasi anlayışı liberal demokrasiye çok uzak olduğunu düşünmekle birlikte) kendilerine has bir demokrasi anlayışları vardır. Hatta Macpherson, ulusal bağımsızlık hareketi içerisinde kendi özgün demokrasisini gerçekleştirmeye çalışan az gelişmiş ülkelerin demokrasi anlayışlarının (demokrasiyi kapitalizmle çerçeveleyen) liberal-bireyci ideoloji tarafından dönüştürülmediği ve Marksizm'in sınırlandırılmış sınıf örüntüsüne de sokulmadığı için daha orijinal bir demokrasi olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Macpherson'a göre mantıklı bir hümanist liberal, kapitalist piyasadaki serbestliğin bireyin ekonomik özgürlüğü demek olduğu; siyasal özgürlüğün kapitalizmi gerektirdiği gibi Friedmancı tezleri reddedecektir. Crawford Bough Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev. Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1984, s. 34, 147. Kapitalizmi liberalizmden de demokrasiye de ayıran Macpherson'a göre kapitalist bir toplumsal yapı ve serbest piyasa bir üretim-tüketim sistemi içerisinde, -emekle sermaye arasındaki ayrılık yüzünden- gerçek anlamıyla bir demokrasiyi sağlanmasa olanaksızdır. Bkz. Levent Köker, "Serbest Piyasa-Demokrasi İlişkisinin Teorik Sorgulanmasına Bir Örnek: C.B.Macpherson'un Siyasal Düşüncesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı, 24, Kış, 1984.

⁵Neo-liberal düzen içerisinde "demokrasi" fikrinin bu şekilde yanlış bir çerçevede sunuluyor, emperyal kapitalist sisteme uygun olarak inşa ediliyor olmasına karşı elbette Batı düşünce dünyasından da şiddetli itirazlar bulunmaktadır. Örneğin Harry Shutt, çok uluslu şirketlerin tahakkümü altındaki, yeni sömürge ilişkilerinin hakim olduğu mevcut dünya düzeninin demokrasiyi değil, faşizmi doğurduğunu vurgularken özellikle emperyal hegemonya, tahakküm altında kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin özgürlük savaşımının gerçek demokrasiyi önünü açtığını, demokrasi fikri ile emperyalizm ve kapitalizmin aynı zeminde bulunmalarının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Shutt, küresel karmaşayı sona erdirecek yeni bir demokrasi

dünyada hem de ülkemizde, bu kurtuluşun ve ideolojik arınmanın tarihsel, düşünsel, toplumsal kökenleri fazlasıyla mevcuttur. İşte bu çalışmamızın konusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün halkçılık düşüncesi ve bu düşünce çerçevesinde kurgulamaya çalıştığı “halk hükümeti” modeli de kapitalist olmayan “milli demokrasi” anlayışının, yani gerçek, somut bir toplumsal/siyasal sistem olarak demokrasinin Doğu'dan gelen ve kökleri Türk ulusal kişiliğine kadar dayandırılan orijinal cumhuriyetçi bir örneğini teşkil etmektedir. Sömürü ve seçkincilik temelinde değil, mazlumiyetin, esaretin kaldırılması ve gerçek “halk temsiliyeti” temelinde kurgulanan, işlenmemiş ham hali Atatürk'ün ve onunla birlikte hareket eden Kemalistlerin düşüncesinde (ve en azından girişimlerinde, praxislerinde) mevcut olan bu demokrasi modeli, objektif bir demokrasi teorisi çerçevesinde, kafası özgür sosyal bilimcilerimiz tarafından şiddetle incelenmeye ve irdelenmeye muhtaçtır. Sadece

---

tasarımının gerçekleştirilmesini önerirken işe mevcut düzenin temel ilkelerini ve varsayımlarını yeniden ele almakla başlanması gerektiğini söylemiştir. Harry Shutt, *Yeni Bir Demokrasi: İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler*, Çev. Mahmut Tekçe-Bilge Gürsu Nomer, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 48-49. Shutt, bu düşüncesiyle bizim de özellikle üzerinde durduğumuz Batıcı hakimiyet epistemolojisinin (pozitivizm vs.) sorgulanmasını da gündemine almış olmaktadır. Hem iktisadi hem de siyasi bir alan olarak beliren kapitalist pazarın sadece özgürlük ve seçim değil, aynı zamanda egemenlik ve baskı alanı olduğunu, bu doğasıyla kapitalizmin, demokratik işleyişi ortadan kaldırdığını, zorunlu olarak anti-demokratik bir iktisadi ve siyasi sistem doğurduğunu söyleyen bir başka çalışma için bkz. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. Wood'a göre demokrasi fikri sadece siyasi bir kategori olarak değil, özellikle iktisadi bir kategori olarak dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede Wood'a göre mevcut kapitalist baskı rejimini dönüştürmek üzere demokrasiyi iktisadi sistemin düzenleyici, iktisadi işleyişin temel mekanizması olacak şekilde -işgücünün, emeğin demokratik olarak yeniden örgütlenmesiyle birlikte-yeniden örgütlemek gerekmektedir. s.340-341. Yine, liberalizm ile demokrasi ilişkisini sorgulayan; liberalizmin demokrasiyi cılızlaştırdığını söyleyen ve her iki düşünce şekli arasında sanılanın aksine önemli tezatlıklar olduğunu, tarihsel-düşünsel kaynaklarından yola çıkarak ortaya koyan Batı entelektüel-akademik dünyasındaki az sayıda ciddi çalışmalardan biri olarak bkz. Benjamin Barber, *Güçlü Demokrasi-Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995. Bu akademik çalışmaların dışında özellikle son zamanlardaki darbeleri ve savaşları teşvik eden neo-liberal globalleşmeci düzenin ortaya çıkardığı yıkım bilançosunun da etkisiyle-reel politik tartışmalarda liberalizmin demokrasiyle uyumlu bir düşünce olmadığını savunular çoğalmış, hatta “liberal faşist” kavramı bile ortaya atılmıştır. Liberalizm ile ilgili olarak güncel politik tartışmalara değinmekten ziyade tarihsel bir temele oturtmaya çalıştığı “liberal faşizm” ideolojisini “Amerikan liberalizminin totaliter siyasal dini” olarak nitelendiren, ancak reel-teorik ayrımı yapmadan sol düşüncenin de aynı şekilde faşizan ideolojik unsurlardan beslendiğini, hatta faşizmin soldan beslendiğini ifade ederek metodolojik bir yanığı ve tutarsızlık içerisine giren bir çalışma için bkz. Jonah Goldberg, *Liberal Faşizm*, Çev. Enver Günsel, Pegasus Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Batı Aydınlanması'ndan ve Batı demokrasi tarihinden kaynaklanan çağdaş demokratik birikime değil, aynı zamanda Doğu'nun/Anadolu'nun on bin yıllık kültürel özelliklerine de uygun, Doğu'nun (özelde Türklüğün) tarihsel, toplumsal ve siyasal koşullarıyla da uyumlu böyle bir yerli demokrasi anlayışının bütün çağdaş yapısal özellikleriyle birlikte geliştirilmesi, etkinleştirilmesi sadece ülkemizdeki demokrasi ve temsil krizine değil, orijinalitesi Batı ile uyumlu olmadığı için Batı tipi burjuva demokrasisini bir türlü sindiremeyen bütün Doğu toplumlarına da örnek teşkil edebilecektir.⁶ Bu çalışma, Atatürk'ün görüş ve düşünceleri çerçevesinde aydınlarımızı ve sosyal bilimcilerimizi bu konuya eğilmeye çağıran bir 'demokrasi çözümlemesi denemesi' niteliği de taşımaktadır. Bunu sağlayabilmenin en temel yolu öncelikle, şu anda akademiye ve aydınları tamamen etkisi altına almış olan "Avrupa merkezci" bilim paradigmasından⁷ kurtulabilmek ve gerçekten bilimsel bir yöntem ile toplumsal gerçekliği çözümlemekten geçmektedir.⁸

---

⁶Elbette Batı'da da hakim kalıplar dışarısına çıkmış demokrasi düşünceleri, demokrasi teorisyenleri vardı, vardır. Özellikle sol literatür bu konuda yığılma çalışma ile doludur. Mustafa Kemal Atatürk'ün yararlandığı Batı kaynakları da oldukça fazladır. Zaten Atatürk'ün düşünce yapısında etkisi olan, ciddi bir entelektüel-halkçı zemin üzerine şekillenmiş olan iki hareketin Fransız Devrimi ve Sovyet Devrimi olduğu da malumdur. Ancak Atatürk, halkçılık sistemini geliştirirken bu hareketlerin temel değerlerini benimsemekle birlikte bunlarla sınırlı kalmamış, esas olarak kendi toplumunun kültürel ve siyasal yapısından beslenen yüzde yüz orijinal bir demokrasinin yapı taşlarını oluşturmaya çalışarak aşında bu konuda, demokrasi konusunda kafa yoran, yorması gereken sosyal bilimcilere de sağlam bir bilimsel yöntem göstermiştir. Fransız Le Matin Muhabirine verdiği bir demeçte (08.03.1928) Atatürk'ün gerçekten ciddi bir sosyal bilimci gibi ifade ettiği şu tespitler ilgi çekicidir: "Türk demokrasisi Fransız ihtilâlinin açtığı yolu izlemiş, ancak kendine özgü, seçkin niteliğiyle gelişmiştir. Zira her ulus, devrimini, sosyal yapısının baskısına ve gereksinimine bağlı olan hal ve durumuna ve ihtilal ve devrimin oluş zamanına göre yapar." Seyfettin Turhan, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 161.

⁷Immanuel Wallerstein'e göre hali hazırda dünyada toplumsal/siyasal süreci açıklayıcı sosyal bilim yaklaşımı Avrupa'nın dünyaya hakimiyet kurduğu dönemde ortaya konmuş temel değerler kümesini temel bilimsel gerçeklik olarak kabul etmekte ve dünyanın geri kalan kısımlarının değerler sistemini inkar eden, hatta tahrip eden bir Avrupa merkezci sosyal bilime dayanmaktadır. Wallerstein'e göre sosyal bilim içinde egemen olan bu bilim yaklaşımına karşı sağlam dayanaklar bulmak gerekmektedir. Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu/Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.198. Türkiye'nin entelektüellerine de sirayet eden bu metodolojik yanılsamanın kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Doğan Ergun, "Moda Kavramlarla Bilim Yapmaya Heveslenmek", *Memleket SiyasetYönetim Dergisi*, 2009/11, s. 179-203.

⁸Bütünsel gerçekliği anlamamıza sağlayacak, her toplumsal olguyu, gerçekliği tarihselliği içerisinde incelemeyi gerekli kılan diyalektik yöntem, gerçeğin öğelerini tümlükleri (bütünselliği) içinde değerlendirdiği ve betimlemekle yetinmeyip

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ZİHİN DÜNYASINDA DEMOKRASİ

Mustafa Kemal Atatürk, demokrat mıydı, otokrat mıydı, tek partici anlayışa mı sahipti yoksa vesayetçi demokrasinin lüzumuna mı inanıyordu? Bu sorular, çeşitli araştırmalarda ve söylemlerde genellikle soranın ideolojik penceresine göre değişik cevaplarla sunulmaktadır. Ancak ya güncel pratik siyasetin ya da ideolojik polemiklerin konusu olmuş olan bu sorular, -bütün dış koşulların ötesinde- Atatürk'ün öz düşünce yapısıyla birlikte nesnel biçimde henüz tam olarak incelenmemiştir. Büyük bir yanılsama içerisinde, -sadece liberallerin veya liberalizme yakınlaşan sosyal demokratların savunabileceği düşünülüşünden olsa gerek- liberal olmayan Atatürk'e, demokrasi düşüncesi -gerçek anlamda demokrasiyi savunduğunu defalarca ifade etmiş olmasına rağmen- yakıştırılmamış, bilakis Atatürk, genellikle demokrasi dışı düşünce şekilleri içerisinde gösterilmiştir.⁹ Oysa Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında,

---

açıkladığı için elbette en bilimsel metodolojik yaklaşımdır. Bkz. Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s. 28.

⁹Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinin (Kemalizm'in) korporatist özelliği dolayısıyla, demokrasi dışılığını özellikle vurgulayan görüşler için bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989. Parla'nın Kemalizm'i yarı faşizan olarak nitelendirdiği bu kitabının dışında, kuramsal olarak Kemalizm'in demokrasi dışılığını-Parla kadar katı bir ifadeyle olmasa da vurgulayan başka bir çalışma için de bkz. Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993. Köker, başka bir çalışmada da çoğulcu-demokrat bir toplumsal-siyasal örgütlenme için korporatist, bürokratik-muhafazakar içeriğiyle Kemalizm'i bir bütün olarak olumsuzlamanın gereğine inandığını söylemektedir. Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Yayınları, Ankara, 1992, s.194. Yine Şerif Mardin'e göre, Atatürk'ün siyasal düşüncesinde "hürriyet" (ve elbette demokratik özgürlükler) fikri, onun, yeni bir (laik-çağdaş-bağımsız) devlet kurma idealiyle; eski(dinci-bağımlı) devleti ve o devletin elitlerini saf dışı bırakma ve yeni devleti koruma duyarlılığıyla sınırlandırılmış, bir nevi tali duruma düşürülmüştür. Şerif Mardin, "Atatürk'ü Anarken", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 5-9. Tabii, aynı dergideki makalesinde "Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihsel kimliği başka, ordu ideolojisi olan Kemalizm başka, demokrasi ise bambaşka" diye yazarak Atatürk'ü, Kemalizm'i ve demokrasiyi hiçbir zaman ve mekanda bir araya gelemeyecek, bir arada bulunmayacak antagonist (uyuşturulamaz karşıt) kişilikler/kavramlar olarak gören ve noktayı koyan Mehmet Altan'ın konuyla ilgili "metafizik" düşüncelerini de burada zikretmek gerek. Bkz. Mehmet Altan, "Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 61. Dikkat edilirse bütün bu çalışmalar, Atatürk'ün siyasal düşüncesini, Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal-siyasal örgütlenmesini gözlemleyerek belirlemeye çalışmakta, Atatürk'ün kendine has, özgün siyasal düşüncelerine odaklanmaktan özellikle imtina etmektedirler. Daha doğrusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim özelliklerinde tamamen Atatürk'ün siyasal düşüncesinin belirleyici olduğunu varsaydıkları için, rejimin demokrasi

hareketlerinin özgürlük, bağımsızlık ve demokrasi idealiyle gerçekleşmekte olduğunu ifade etmiştir. Üstelik Atatürk, Türk ulusunun, ulusal kurtuluş savaşı süresince aynı zamanda demokrasi düşüncesini de sadece şeklen benimsemediğini, deyim yerindeyse zihnen de içselleştirmeye başladığını, olumlu bir gelişim olarak tespit etmiştir. Yani Atatürk'ün, Kemalist düşünceye yöneltilmiş liberal eleştirilerin aksine, halka güvenemediği için demokrasiyi tali duruma düşüren, erteleyen “vesayetçi” bir demokrasi anlayışını benimsediğini söylemek doğru değildir. Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'nın en sıcak döneminde (4 Ocak 1922) sarf ettiği şu sözler demokratik düşüncesini net bir biçimde ortaya koymaktadır: “Milletimizin bugünkü yönetimi, gerçek niteliği ile bir halk yönetimidir. Türkiye'deki bu değişiklik, şekilde değil, milletimizin zihninde görülmektedir.”¹⁰ Görüldüğü gibi, Atatürk, gayet ilerici bir görüşle, “demokrasi” olgusunu (halk yönetimi ibaresiyle), hem bir yönetim sistemi içerisinde ele almış hem de, daha da önemlisi, bu düşüncenin her şeyden önce halk tarafından “benimsenme”, “zihnen kabullenme” süreci ile olgunlaşabileceğini tespit etmiştir. Atatürk'ün, Amerikan Senatosu'nun 26 Şubat 1923 tarihli oturumunda Amerikan milletine hitaben okunan bu çerçevedeki bildirisi de, Cumhuriyet kurulmadan önce, emperyalist hegemonyasını henüz kurmamış olan ABD'ye ciddi bir demokrasi uyarısı niteliğinde bir bildiri olarak tarihe geçmiştir. Atatürk, bu bildirisinde özgürlük ve demokrasi düşüncesi ile birlikte zulme, despotluğa karşı dururken özellikle bağımsızlığa vurgu yapmakta ve mealen söylemek gerekirse; demokrasinin, özgürlüğün ancak bağımsızlıkla ve halk egemenliğiyle anlam kazanabileceğini emperyalist propagandanın tesiri altında kalarak Kuvayı Milliye'ye farklı gözlemlerle bakan Amerikan halkına algılatmaya çalışmaktadır.¹¹

---

dışılığı ile Atatürk'ün siyasal düşüncesi arasında (bu düşünceleri hiç irdelemeden, bu düşüncelerin zaman zaman dönemin “Kemalist” Hükümetlerinin uygulamalarıyla da ters düştüğünü hiç dikkate almadan) çok kolaycı bir şekilde “genellemeci” paralellikler kurmaktadır. Gerçi Atatürk'ün bu şekilde faşizan bir çerçevede algılanmasında “Atatürkçü” olduğunu söyleme cüretini gösteren cuntacıların, gerçekten diktatörlük taraftarı olanların, devrimciliği değil, seçkinciliği Kemalizm sananların ve sağcı ‘muhafazakar’ şekilci Atatürkçülerin katkısını da yadsımamak gerekir. Üstelik, bu kesimler de tıpkı liberaller gibi Atatürk'ü demokrasiye pek yakıştırmamaktadırlar.

¹⁰Hikmet Bila, *CHP Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979, s. 42.

¹¹Amerikan Senatosu'nun 26 Şubat 1923 günlü oturumunda Senatör Mr. Owen'ın önerisi üzerine okunarak zapta geçen bildiride Mustafa Kemal Atatürk, aynen şu ifadeleri kullanmıştı: “Büyük Amerikan milletine, Siz zulüm ve despotluğu vatanınızdan kovdunuz. Siz uzun ve kanlı bir mücadele sonunda özgürlük ve bağımsızlığınızı kazanarak halk egemenliğine dayalı, demokratik bir devlet ve güçlü bir uygarlık kurdunuz. Yeryuvarlığının öbür yanında başka bir ulus var ki, o da aynı

Mustafa Kemal Atatürk'teki ve Kemalizm'deki demokrasi fikrini başka açıdan (daha dolaylı olarak), devrim süreciyle birlikte oluşan "medeni ilerleme" çerçevesinde ortaya koyan akademisyenler de vardır. Örneğin Alpaslan Işıklı'ya göre Atatürk devrimi (Kemalizm), padişahın kulu olmaya adeta koşullandırılmış bir ümmetten (bireyin olmadığı cemaatten), eşit ve özgür yurttaşlardan oluşan bir ulus (Türk milleti) doğması yönünde çok büyük bir azim ve kararlılık gösterdiği için demokratikti ve Atatürk, öğretmenlere; "biz sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller istiyoruz." diye seslenirken de bu düşüncesini yansıtıyordu. Atatürk İlkeleri'ni belirten Altı Ok'ta demokrasi okunun olmaması Atatürk'ün düşüncelerinin demokrasiyle uyuşmadığı anlamına gelmediğini¹², bu altı ilkenin esasında bütünüyle Atatürk'teki demokrasi düşüncesini yansıttığını düşünen Işıklı'ya göre; bizzat halife olması yönündeki teklifleri bile derhal reddeden Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Batı demokrasileri tam bir kriz içerisinde faşizme doğru yönelirken onun yüzünün tereddütsüz bir şekilde demokrasiye dönük olduğu kuşkusuzdur.¹³ Sina Akşin de

---

özgürlük, aynı bağımsızlık ve aynı demokrasi uğruna mücadele ediyor. Bu ülkünün soyluluğuna ve yüceliğine karşı sizi yanıltmak istiyorlar. Bu propagandayı yürütenler ya birtakım cahil tutucular ya da yeni kazandığımız özgürlüğü yok etmeyi ve bizi ondan yoksun bırakmayı amaçlayan gizli ve açık düşmanlarımızın maşalarıdır. Yalanlara ve iftiralara inanmayınız. Özgürlük ve bağımsızlık uğruna savaşan ve tıpkı sizler gibi dünyada gelişme ve adalet için mücadele veren Türk halkına kalbinizi açık tutunuz." Turhan, *a.g.e.*, s. 27. Atatürk, önderliğindeki Kuvayı Milliye hareketinin milli direniş ile birlikte gelişen bir "milli demokrasi" hareketi olduğunu da düşünüyordu. Gerçekten de bu hareket süreci içerisinde bir yandan anti-empyralist/anti-sömürgeci savaş yürütülürken öte yandan iktidarın kaynağı da değiştirilmeye çalışılmış; laik, demokratik, ulusal devletin yapıtaşları büyük bir devrim içerisinde oturtulmuştur. Saltanat rejimi sona erdirilmiş, ulus iktidarının, halk iktidarının yani gerçek bir demokrasinin temeli inşa edilmeye başlanmıştır. Atatürk'ün siyasal düşüncesine göre bu büyük dönüşüm süreci içerisinde feodal-ümmet/cemaat toplumunda ve halife-saltanat/kul sisteminde yüzyıllardır baskı altında tutulmuş olan Türk kişiliği de empyralizmle mücadele ve uluslaşma sürecinde bütün yaratıcılığıyla harekete geçirilmiştir. Elbette sömürgeci-empyral bir tarihsel süreç içerisinde büyüerek "modern" bir imparatorluk haline gelen ve bağımsız ulus-devletler için bir tehdit olmaya başlayan ABD için aynı şeyi söylemek ve ABD tarihinin içerisinde Türk devrim tarihi için benzerlikler aramak mümkün değildir. Zaten, Atatürk de bu bildirisinde sadece, İngiliz sömürgeciliğine karşı verilmiş olan Amerikan bağımsızlık savaşını olumlamaktadır.

¹²Daha Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında Kemalizm ile ilgili yazdığı teorik kitapta Tekin Alp ise daha da net bir ifade kullanarak Atatürk'ün siyasal düşüncesinin özeti olan "altı ok"dan (halkçılık, milliyetçilik, inkılapçılık, laiklik, cumhuriyetçilik, devletçilik) birisinin demokrasi olduğunu, demokrasinin halkçılıkla eş anlamlı olduğunu söylemektedir. Tekin Alp, *Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul, 1998, s.204.

¹³Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1997, s.5-6.

benzer düşünceyi paylaşmakta, -Atatürk ile ilgili kişisel değil, Türkiye ile ilgili dönemselsel bir değerlendirme yaparak- Atatürk dönemindeki demokrasi düzeyinin sadece Ortadoğu ve Arap ülkeleri arasında değil Batı ülkeleri arasında da ileri bir demokrasiyi yansıttığını belirtmektedir.¹⁴ Bunun dışında ayrıca vurgulamak gerekir ki; Atatürk, medeni hakların, örneğin kadın haklarının kabul edilmesini de sadece çağdaşlaşmanın, eşitlikçi cumhuriyetçiliğin bir gereği olarak değil, aynı zamanda –cumhuriyetin zorunlu gereği olarak kabul ettiği- demokratik gelişim merhalesinin adımları çerçevesinde değerlendirmiştir. Atatürk'ün yakın çevresinde her zaman yer alan Tarih Profesörü Afet İnan'ın naklettiğine göre; 4 Haziran 1933'de, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay, Saffet Arıkan, Recep Peker, Necip Ali, Fethi Okyar, Tefvik Rüştü Aras, Şükrü Kaya gibi dönemin önemli simalarının katıldığı bir sohbet toplantısında konu kadın hakları ve demokrasi konusuna gelince Atatürk, görüşlerini şu şekilde dile getirmişti: “Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet idaresi demektir. Biz Cumhuriyet'i kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir icabı olacaktır.”¹⁵ Atatürk'ün siyasal düşüncesinde demokratik unsurların çok belirgin olduğunu, özgün tarihsel referanslara dayandırarak gerçekleştirdiği çeşitli eserlerinde sıklıkla vurgulayan Attilâ İlhan da Atatürk'ün devrim anlayışının tepeden inmece askeri darbe devrimciliğine elvermediğini Atatürk'ün komita fikri yerine kongre (şura); askeri bir harekât yerine halk hareketi fikrini benimsediğini belirterek¹⁶ Atatürk'ün zihin haritasındaki demokrasiyi işaretlemiştir. Çeşitli yazılarında İlhan'ın da sıklıkla işaret ettiği gibi Kurtuluş Savaşı'nın en başından beri, binlerce yıllık Türk siyaset kültürünün de gereği olarak gayet olağan biçimde, temelinde halk katılımından öte bizzat halkın yönetime katılması anlayışının hakim olduğu kurultay sistemiyle¹⁷

---

¹⁴Sina Akşin, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1-2, Ocak-Haziran 1992, s.248.

¹⁵Afet İnan, “Atatürk ve Demokrasi”, *Bellekten Dergisi*, Ocak, Sayı: 89, 1959, s.23.

¹⁶Attilâ İlhan, *Hangi Atatürk*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996, s.196.

¹⁷Kuvayi Milliye en başından beri, Batı'dan Doğu'ya kadar bir kurultay örgütlenmesi (“kongre tipi” örgütlenme; kongreler iktidar) ile yürütülmüştür. Kurtuluş Savaşı süresince kapsam alanına göre yerel (Birinci Balıkesir, Manisa, Oltu, Birinci Kars vs.), yöresel (Trabzon Kongreleri, İkinci Balıkesir Kongresi, İkinci Kars Kongresi vs.), bölgesel (Erzurum Kongresi, Alaşehir Kongresi, Büyük Edirne Kongresi vs.), ulusal (Sivas Kongresi) düzeyde 28 kongrenin toplandığını belirten Anayasa Hukukçusu Bülent Tanör, oluşum çerçevesi, örgütlenme dinamikleri açısından ulusal hedefe doğru evrilen yerel nitelikli iktidar biçimleri (“kongre devletçikleri”) olan bu kongrelerin tamamını “yerel kongre” başlığı altında incelemiştir. Tanör'e göre Kurtuluş Savaşı sırasındaki “sivil toplum” canlılığını da yansıtan bu kongreler ile

hareket eden Kuvayi Milliyecilerin önderi Atatürk'e demokrasi düşüncesi ne kadar uzak olabilir ki?... Temsil mekanizması anlamında kurultay sistemiyle somutlaşan ve doğrudan demokrasiye daha yakın olan bu katılımcı anlayış olsa olsa halkçılığı dışlayan liberal demokrasiye uygun düşmeyebilir.

Burada sonuç olarak şu savın doğruluğunu kabul etmek gerekir: Çok değişik iktisadi, sosyal, siyasal, -temel olarak sınıfsal-, güç ilişkilerinden dolayı Cumhuriyet'in siyasal rejimi/siyasal sistemi çerçevesinde tam anlamıyla hayata geçirememiş olsa dahi, Atatürk'ün zihninde orijinal bir demokrasi fikri hem bir ideal yönetim sistemi olarak hem de bir gelişmişlik ve medeniyet ölçüsü olarak her zaman yer bulmuştur.

BİR DEMOKRASİ MANİFESTOSU: HALKÇILIK PROGRAMI

Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinde “halkçılık”, genel olarak demokrasi düşüncesiyle özdeş olarak değerlendirilmiştir. Atatürk, ulusal kurtuluş savaşını örgütlemeye, Kuvayi Milliye'yi kurumsallaştırmaya ve yeni bir “ulusal siyaset” oluşturmaya henüz başladığı 1920'de aynen şu ifadeyi kullanmıştır: “Temelden incelendiğinde bizim görüşümüz-ki halkçılıktır- kuvvetin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır.”¹⁸ Kemalist düşünce içerisinde devrimci bir demokrasi anlayışını yansıtan bu sözler sadece lafta bırakılmamış, Atatürk'ün önderlik sürecinde kurumsal/örgütsel çerçevede uygulamaya geçirilmeye de çalışılmıştır. Atatürk'ün uzun süre üzerinde çalışarak bizzat hazırlamış olduğu ve 1921 Anayasası'nın da

---

ilgili, bu örgütlenmelerin önemi doğrultusunda ciddi bir sosyal bilim incelemesinin yapılmaması da büyük bir eksikliktir. Bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 8-30. Hem felsefesi hem de kurumsal yapısı “halk hükümeti” prensibine göre oluşturulan ve bu temelde faaliyet yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de “kurultay” sisteminin, “kongre iktidarı” tipolojisinin daha kapsamlı, gelişmiş, bütüncül, ulusal, çağdaş bir örneği olarak kurulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, kurultay sistemi, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafya da etkisini hissettiren Türk siyaset ve yönetim kültürünün temel unsurlarından birisidir. Atatürk de Türklerin bu siyasi kültür geleneği ile demokrasi arasında bağlantı kurarak şöyle söylemiştir: “Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleriyle (seçmeleriyle) demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde, Türklerin teşkil ettikleri devletlerde başlarına gelen padişahlar, bu usulden ayrılarak müstebit olmuşlardır.” Afet İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 68.

¹⁸Doğu Cephesi'ndeki hareketsizlikle ilgili bir soru önermesine Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen cevap içerisinde (01.08.1920). Turhan, a.g.e., s.73.

taslağını oluşturan “Halkçılık Programı” bu çerçevede geliştirilen bir Kemalist demokrasi programı olarak da nitelendirilebilir. Atatürk, hareketlerinin siyasal yönünü ortaya koyan bir program hazırlamak ile meşgul olduğunu Büyük Millet Meclisi’nin 12 Temmuz 1920 günlü oturumundaki konuşmasında şu ifadeleri kullanarak beyan etmişti: “...hangi prensibi koyabileceğimizi düşünmekle meşgul olalım. Zannedirim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülatı umumiyesini ispat etmiştir; o da Halkçılıktır ve Halk Hükümeti’dir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir. İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşkilatın bertaraf olacağına bendeniz kaniim. Ben bununla şahsen iştiğal etmekteyim. Yakın zamanda bu nokta-i nazarımı ifade eden mütealaatımı Heyet-i Aliye’nize arz edeceğim.”¹⁹ Halkçılık düşüncesini sadece ilkesel olarak ortaya koymakla yetinmeyip onu bir yönetim şekli (“usulü idare tarzı”) haline getirmeye çalışan Atatürk’ün bizzat gerçekleştirdiği hazırlığından sonra “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası” adıyla 13 Eylül 1920’de Meclis’e sunulan²⁰ (19 Eylül’de okunan) bu program, Meclis’te ciddi tartışmalara neden olmuş ve Atatürk’ün siyasal düşüncesinin temelini oluşturan “Halkçılık” fikri bu programla birlikte ilk defa somut bir biçimde gündeme getirilmiştir.

Halkçılık Programı’nın 2. Maddesi’nde TBMM hükümetinin tek amacının halkın hayat ve bağımsızlığını sağlamak olduğu

---

¹⁹İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963, s.10.

²⁰Meclis’te ve kamuoyunda yapılan tartışmalar sürecinde her zaman “Halkçılık Programı” adıyla anılan bu Layiha, Mustafa Kemal’in imzasıyla Meclis’e sunulmuş olan 31 maddeden oluşmaktaydı. Layiha, Meclis’te okunduktan sonra maddelerinin tek tek görüşülmesi için başkanlığını Yunus Nadi Bey’in ve raportörlüğünü İsmail Suphi Bey’in yaptığı bir komisyona havale edilmiştir. Komisyon, Layiha’nın ilk dört maddesini kanun tekniğine uymadığı, daha çok bir siyasi bildirge tarzında olduğu için, (emperyalizm ve kapitalizmle mücadele gayesini beyan ettiğini vurgulayarak) ayırmış, bu dört maddeyi ayrı bir bildirge haline getirmiş ve ayrıca Meclis’e sunmuştur. Meclis’e “Halkçılık Beyannamesi” olarak sunulan bu bildirge oy birliğiyle kabul edilmiştir. Komisyon, kalan maddeler üzerine görüşmelere devam etmiştir. Bu görüşmelerden sonra bir anayasa tasarısı oluşturularak 18 Kasım 1920’de Meclis’e sunulmuş ve uzun görüşmelerden sonra bu tasarı 20 Ocak 1921’de kabul edilerek Türkiye’nin ilk Anayasası oluşturulmuştur. Görüldüğü gibi, Türkiye’nin ilk Anayasası’nın temelinde Atatürk’ün hazırladığı Halkçılık Programı vardır. Ayrıca Atatürk, Halkçılık Programı adıyla anılan “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası”nı ilk kez 13 Eylül 1920’de Meclis’e sunduktan sonra bu Layiha’nın gerekçesini daha ayrıntılı olarak açıkladığı bir broşür de hazırlamış, bu broşürü bastırarak çoğaltmış ve milletvekillerine dağıtmıştır. Halkçılık Programı’nın daha ayrıntılı olarak açıklandığı ve az sayıda basıldığı anlaşılan bu broşürün orijinali ne yazık ki hala araştırmacıların eline geçmiş değildir. Arar, *a.g.e.*, s. 11, 15.

vurgulanarak, Hükümetin, halkı, emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarıp idare ve egemenliğin gerçek sahibi kılarak bu amacına ulaşacağı inancını taşıdığı belirtilmektedir. 6. Madde'de ise, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu, yönetim usulünün, halkın doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisinin yönetmesi esasına dayandığı açıklanmıştır.²¹ Aynı programın 8.Maddesi şöyleydi: “Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur”²² Bu, “halk hükümeti” ibaresinin ilk kez resmi bir metinde yer almasıydı. O dönemin ulusal kurtuluş savaşı koşullarında olabildiği kadarıyla Hilafet’i ve Saltanat’ı da TBMM iradesine, halk iradesine tabi kılan (7. ve 8. maddeler) aynı zamanda da anti-kapitalist ve anti-emperyalist tahakkümü de açık bir şekilde mahkûm eden, yani her türlü iç ve dış baskıdan, dayatmadan, tahakkümden arınmış olan ulusun tam egemenliğini savunan bu metin liberal olmayan, cumhuriyetçi Kemalist demokrasi anlayışının temel bir metni olarak kabul edilebilir. Milli bir temelde gerçekleşen böyle bir demokrasi anlayışı, Batı’nın demokratik kültürünü ve kazanımlarını da yadsınamamakla birlikte, şimdilerde hakim olan soyut liberal demokrasiden farklı somut bir demokrasinin, yani “halk hükümeti” modelinin temel özelliklerini yansıtmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, 16/17 Ocak 1923’de İzmit Kasrı’nda Adnan Bey (Adıvar), Halide Edip Hanım (Adıvar), Ahmet Emin Bey (Yalman), Velid Bey (Ebuzziya), Suphi Nuri Bey (İleri), Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu), İsmail Müştak Bey (Mayokan), Falih Rıfkı Bey (Atay), Kılıçzade Hakkı Bey (Kılıç) gibi İstanbul gazetecilerine verdiği uzun mülakatta Halkçılık Programı’nı yeni bir hükümet şeklinin temel çerçevesini belirlemek üzere bir proje şeklinde hazırladığını anlatmış, Meclis’in bu yepyeni hükümet şekline henüz hazır olmadığını düşündüğü için o projede düşündüklerini çok özenle üretmiş olduğunu da söylemiştir. Atatürk’e göre, o günkü şartlar altında duygularını o programdakilerden daha fazla açıklamış olsaydı saltanat sistemine bağlı olan Meclis’tekilerin hepsi (mücadeleyi) bırakır giderlerdi.²³ Elbette Atatürk’ün o koşullarda adını

---

²¹Zeki Çevik, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-I Esasiye Kanunu” *İÜSBF Dergisi*, No: 26, Mart 2002, s. 27-38.

²²Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Remzi Kitabevi Yayınları, Cilt III, İstanbul, 1999, s. 425.

²³Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 119. Mustafa Kemal Atatürk’ün Halkçılık Programı ve halk hükümeti düşüncesi ile ilgili olarak değerlendirme yapan Anayasa Hukukçusu İlhan Arsel de Atatürk’ün, bu programın ruhunu yansıtan hakimiyeti milliyet parolası ile işe başlarken bunun eninde sonunda milletin kendi iradesine göre kendisini idare edeceği

söyleyemediği, ancak niteliklerinden bahsettiği kavram Cumhuriyet ve dolayısıyla, onun siyasal anlayışına göre, halk egemenliğinin tecellisi olarak gerçekleşecek olan milli bir demokrasiydi. Atatürk döneminin yakın tanıklarından olan ve Kemalizm ile ilgili kuramsal çalışmaları bulunan siyasal bilimci Emin Türk Eliçin de, bu tespiti destekleyerek, Türk siyasal yazınının temelini Halkçılık olduğunu belirtirken, halkçılığın da demokrasi ile eş anlamlı olduğunu vurgulamıştır. Eliçin'e göre; “Yeni Türkiye devletini kurup başına geçenlerin dünya görüşü halkçılıktır ve bu sosyal felsefenin başlıca niteliği “halk” ile “millet” kavramlarının örtüştürülmesidir. Onun için egemenliği ele alan milletin aynı zamanda bir halk devleti, bir halk hükümeti sayılması kaçınılmazdır.”²⁴ Eliçin, Türk milleti ile özdeşleşmiş bir halk hükümetinin Batı demokrasilerinden farklı, millete özgü/milli bir demokratik anlayış ortaya koymasının da kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak bu farklılığın temel nedenlerinden birisini Türkiye’de henüz sınıfsal ayrışmanın oluşmamasında aramıştır.²⁵ Elbette devrimci bir yönelime giren, hareket halindeki Türkiye toplumunda bu “sınıfsal uyum”un geçici, konjonktürel bir durum olduğunu, toplumsal olaylara bakışını diyalektik metodolojiye uygun olarak temellendiren Atatürk tarafından da bunun böyle algılandığını vurgulamak gerekir. Zira Atatürk, halkçılık düşüncesini toplumsal-tarihsel bir çerçevede yorumlayarak, iktisadi ilişkilere en önemli nedensel unsur atfederek halkçılık düşüncesini izah ederken “tarihsel maddeci” denebilecek bir açıklama tarzı da getirmiştir. Bu bakış açısı doğrultusunda içinde bulunduğu devri “halk devri”, halk devrini de “ekonomi devri” olarak tanımlayan Atatürk, metodolojik bakışını da anlamamızı sağlayan şu sözleri söylemiştir: “Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla (hayat bulmasıyla), itilâsıyla (gelişimiyle), intihâtıyla (son bulmasıyla) alakadar ve münasebettar olan milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat, bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen mütecellidir (ortaya çıkmıştır). Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve intihat ve esbabının (nedenlerin) bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır... Tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlubiyetler, izmihlâl (yok olma)

---

bir cumhuriyet rejimiyle neticeleneceğini bildiğini ifade etmiştir. İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukuku*, Mars Matbaası, Ankara, 1959, s.45.

²⁴ Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996, s. 232.

²⁵ A.k., s. 234.

ve felaketler, bunların kâffesi (bütünü, cümlesi); vukua geldikleri ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alâkadardır.”²⁶

Bütün bu değerlendirmelerden, Atatürk’ün, Halkçılık Programı içerisinde sıklıkla geçen “halk idaresi”, “halk hükümeti” ve “halkçılık” deyimlerini “cumhuriyet”in karşılığı olarak kullanmakla yetinmeyip bu kavramlarla aynı zamanda yeni bir sosyal ve ekonomik düzenin gerçekleşeceğini de anlatmak istediği sonucu çıkmaktadır. Bu yeni düzen hem iktisadi-sosyal alanda hem de onunla bağlantılı olarak yönetim alanında bir dönüşümü gerektirmektedir. Halkçılık Programı’nı görüşmek üzere Meclis’in seçmiş olduğu Komisyon’un raportörlüğünü yapan İsmail Suphi Bey (Soysallıoğlu), konu Meclis’te görüşülmeye başlarken yapmış olduğu sunum konuşmasında Halkçılık Programı’nın ayrıca Osmanlı’dan bu yana memleketin gelişmesinin önünü tıkayan “idare hastalığı”na da çözüm olabileceğini vurgulamıştır.²⁷ Temeli Halkçılık Programı’na dayanan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da (1921 Anayasası) da İlhan Arsel’e göre sadece yeni bir sosyo ekonomik düzeni inşa etmeyi içermiyor, aynı zamanda idari yapılanmayı hakimiyet-i milliye esaslarına göre yeniden örgütlemek ihtiyacına cevap verecek bir esas hükümleri ortaya koyuyordu. Ayrıca Arsel’e göre; içerisinde halkçılık esaslarının yer aldığı bu kanun (Teşkilat-Esasiye Kanunu), “milleti efendi kılmak gayesini tahakkuk ettirmek için, hakimiyetin millete ait olduğu ve milletin bu hakimiyet hakkını Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla istimal edecek esasını ilan etmekle iktifa etmemiş ve fakat vilâyetlerde, kazalarda ve nahiyelerde halk idaresi esaslarının cari

---

²⁶Arar, *a.g.e.*, s.18. Mustafa Kemal Atatürk’ün tarihsel-toplumsal gerçekliği açıklarken iktisadiyata temel bir belirleyicilik atfetmesi onun metodolojik bakış açısının tarihsel maddeciliğe yakın (ya da yatkın) olduğunu göstermektedir. Atatürk, 1904’de daha 23 yaşındayken tuttuğu notlarda “evvela sosyalist olmalı, maddeyi tanımalı” diyordu. *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, (Gen. Yay. Yön. Fikret Ulusoydan), Cilt 1, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.15. Bu ve benzeri anekdotlar; Atatürk’ün bu metodolojik yaklaşımının sonradan, -Bolşevik devriminin etkisiyle- ortaya çıkmadığını onun kendi gelişim sürecinde edinmiş olduğu formasyonun, okumalarının ve gözlemlerinin sonucunda oluştuğunu, yani temelleri olduğunu ortaya koymaktadırlar.

²⁷İsmail Suphi şu ifadeleri kullanmıştır: “Biliyorsunuz ki, bu memleketin öteden beri bir hastalığı vardır. Bu hastalık şu idare hastalığıdır. Memleket çöküş devrine başladığından itibaren bu idare hastalığı zaman ilerledikçe artmış ve eksilmemiştir. Halkçılık Programı bu hastalığa çarelerden birisidir...” Celal Toprakoğlu, *Askercil Demokrasi*, Demos Yayınları, İstanbul, 1984, s. 81. Arsel de bu yaklaşıma benzer şekilde “memur sınıfının bu memlekette meşrutiyetin ilan edildiği devirlerde dahi, halk ile katiiyen temas etmez oluşundan, memlekette hakiki bir halk idaresinin, daha doğrusu halkın ihtiyacına muvafık bir idarenin vaz’edilmemiş olması hususları göz önünde bulundurularak” Halkçılık Programı’nın ve halkçılık ilkesinin hayata geçirilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Arsel, *a.g.e.*, s. 65.

olmasını sağlamak gayesini gütmüştür.”²⁸ Görüldüğü gibi, Halkçılık Programı’nın bir sonucu olan 1921 Anayasası halk hükümetinin, halk iradesinin, daha önce feodal-eşraf-şeyh iktidarının belirleyici olduğu “yerel yönetim” alanlarına kadar yayılmasını amaçlamaktadır. Bu amacı ortaya koyarken de, yerel yönetimleri “hakimiyet-i milliye” ilkesine bağlayarak, bir yandan milli demokrasinin ülkenin bütün katmanlarına nüfuz etmesini sağlarken öte yandan ulusu parçalayacak yerel iktidar-cemaat alanlarının oluşmasının önüne geçmektedir.

Halkçılık Programı’nın ruhu CHP’nin 1927 ve 1931 kongrelerine de yansımıştır.²⁹ Şevket Süreyya’nın belirttiğine göre Halkçılık Programı ile başlayan süreçte Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasal düşüncesine göre şekillenen CHP’nin parti edebiyatı üç temel noktada toplanmıştı: (1) Demokrasi, (2) herhangi bir fert veya zümreye, milletin umumi hakları haricinde imtiyaz tanımamak, (3) (daha önce açıkladığımız çerçevede) sınıf mücadelelerini kabul etmemek. Aydemir’e göre; bu üç ilkenin gerçekleşmesi ancak “sosyal devlet” ilkesinin devlet nizamında hayat bulması ile mümkün olabilecektir. Halkçı düşüncenin, halk hükümeti fikrinin ve dolayısıyla demokrasi idealinin gerçekleşmesi çağdaş anlamda sosyal devlet ilkesinin hayata geçirilmesi ile mümkün olabileceğine göre, Atatürk’ün demokrasi teorisinin somut görünümü olan Halk Hükümeti modelinin aynı zamanda sosyal devlet modeli de olduğunu, bu modelin liberal devlet ile birlikte yürüyemeyeceğini kabul etmek gerekir.³⁰ Atatürk,

---

²⁸ Aynı kaynak.

²⁹ Mustafa Kemal Atatürk’ün bir demokrasi modeli olarak geliştirmeye çalıştığı “halk hükümeti” modeli Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcından beri Meclis’te en etkili siyasal düşüncelerden birisi olan halkçılık fikrinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur. Elbette Atatürk’ün halk hükümeti modeline bizzat kendi geliştirdiği Halkçılık Programı’ndan başka, aynı dönemlerde etkili olan ve yine halkçı (hatta sosyalist) bir temele oturtulan Halk Zümresi’nin programının ve Kör Ali İhsan’ın Temsil-i Mesleki Programının, dolaylı da olsa katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu programlardaki fikri benzerlikler bu düşüncemizi güçlendirmektedir. Her üç programı da karşılaştırabileceğimiz kapsamlı bir kaynak olarak bkz. Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

³⁰ Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, s. 426. Aydemir, CHP’nin Halkçılık fikrinin, 1924 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden itibaren, peyderpey geriletilmesini, bu çerçevede “halkçı” bir demokrasi yerine “liberal” (“kapitalist” anlamında) bir demokrasi düzeninin (Celal Bayar ve İş Bankası grubunun siyasal programının) hayata geçirilmeye çalışılmasını da eleştirmiştir. Aynı şekilde, 1930’lı yılların ikinci yarısından itibaren CHP ideolojisini etkisi altına alan “otoriter düzensiz” halkçılık anlayışı da ona göre gerçek anlamda halkçılık fikriyle (Atatürk’ün Halkçılık Programı’yla) çelişmektedir. Ayrıca yukarıda “sınıf uyumu” ve “demokrasi” bahsinde geçen tartışmalara da katkı olacak şekilde belirtmek gerekir ki; Aydemir’e göre; Kemalist halkçılık retoriğinde (özellikle Recep Peker’i daha otoriter Kemalistler tarafından) sıklıkla dile getirilen “Türkiye’de sınıf yoktur. Sınıf kavgası yoktur.

Halkçılık Programı ile ilk defa somutlanan halkçılık fikrini anayasal hüküm haline getirilmesini sağladıktan ve bu düşüncüyü partisinin programının temeline oturtuktan sonra halkın, halk hükümetinin ideolojisi olarak kabul ettiği bu düşüncüyü halka benimsetmek için büyük çaba harcamıştır. Çünkü ona göre; Türkiye Cumhuriyeti, gerçek anlamda bir “halk yönetimi” sistemi (demokrasi) olmalıdır ve bunun böyle olabilmesi için de bu fikrin (halkçılığın, halk hükümetinin) öncelikle (zaten toplumsal karakter olarak bu fikre yatkın olan) Türk milletinin zihnîyetinde de bu anlayış doğrultusunda bir değişiklik yaratmak gerekmektedir.³¹

ULUSAL KİŞİLİK UNSURU OLARAK DEVLETÇİLİK VE DEMOKRASİ

Mustafa Kemal Atatürk, demokrasi fikrini sadece, toplumsal-siyasal gelişim süreci içerisinde değerlendirmemiş (çağında hakim olan diktatör liderlerin aksine) demokrasiyi bir iktidar aracı, yönetim modeli ve siyaset şekli olarak da benimsemiştir. Demokrasiyi, halkın rızasına dayalı, halkın karakterinden kaynaklanan devletçiliğin de olmazsa olmaz yapı taşı olarak kabul eden Atatürk, kendi ulusunun karakterinin de bu çerçevede demokrasiye, demokrasinin kurumsal yapısına uygunluğunu tespit etmiştir. Atatürk’ün bu konudaki şu çözümlemesi, sadece bir siyasal düşünce beyanı değil, aynı zamanda siyaset psikolojisi ve sosyal psikoloji literatürüne daha o dönemden yapılan güçlü bir katkı olabilecek önemde bir çözümlerdir: “Partimizin izlediği program, bir yönüyle tümüyle demokratik, halkçı bir program olmakla birlikte iktisadi açıdan devletçidir. Bu bakımdan partimize dayalı Cumhuriyet hükümetinin, vatandaşlarının hayatıyla, geleceğiyle ve refahıyla her bakımdan ilgilenmesi doğaldır. Halkımız doğası bakımından devletçidir. Her türlü gereksinimini devletten istemek için kendinde hak görüyor. Bu bakımdan ulusumuzun huyu

---

İmtiyaz yoktur. Mıntıka taassubu, derebeylik, ağalık, aile, cemaat, imtiyaz yoktur” sözleri Türkiye’nin dinamikleriyle örtüşmemektedir, bu sözler halkçılığın gereği olarak söylenecek sözler değildir. Halkçılık; “imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz” sözünü, “toplumsal yapımızı bu şekildedir” olarak değil, “bu şekilde olmalıdır” şeklinde anlamayı gerektirir. “Türkiye’de elbette ki sınıflar vardı. Derebeylik kalıntıları, ağalık, şeyhlik, aile, cemaat imtiyazı vardı. 1924 Anayasası’nın liberal yapısı ve Batı manasında bir demokrasi düzeni içinde, bunların kendi kendine tasfiyesi mümkün görünmüyordu. Bu liberal anayasa ve klasik demokrasi düzeni içinde gelişecek olan toplum nizamında, yeni sınıf münasebetlerinin, hatta çatışmalarının belirmesi de mukadderdi. Hulasa Türkiye’de toplum yapısı ile partinin ideolojik anlayış, çaba ve tefsirleri, devletin nizamı herhalde bir çelişme içindeydiler.” Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, s. 427.

³¹Bila, a.g.e., s. 42.

ile partimizin programı tam bir uyum içindedir.”³² Günümüzde gerçekleştirdiği özgün sosyolojik incelemelerle Atatürk’ün Türk halkının “iktisadi devletçi” kişiliğiyle ilgili bu görüşlerini doğrulayan Doğan Ergun’a göre de; “Türk kültürü, kamu iktisadı ağırlıklı bir toplum düzeni için elverişlidir. Bu varsayımımızı şu başka deyişlerle de söyleyebiliriz: Türk kültürü, Türkiye’de devletçilik ağırlıklı bir iktisadı kolaylaştırır; Türkiye’de devletçilik ağırlıklı bir iktisadı geliştirecek kültür ortamı vardır; Türk kültürü, devletçilik ağırlıklı bir iktisadı geliştirecek olanaklar sunar... Türk insanı, Türkiye’nin kalkınması için devletçilik ağırlıklı bir iktisadı seçer...”³³ Ergun, bu sosyolojik çözümlemesini yaparken, Türk halkının devletçi kişiliğini vurgularken kastettiği devletçiliğin katı bir devletçilik veya katı bir kamuculuk değil, “özerk devletçilik” ya da “özerk kamuculuk” olduğunu vurgulamış ve bu şekilde ulusal kişilik özelliği olarak savunulan devletçiliğin, demokrasi ile birlikte gelişebilen iktisadi-sosyal işlevi olan bir devletçilik tarzı olduğunun da özellikle altını çizmiştir.³⁴ Bu doğrultudaki Atatürk’ün siyasal düşüncesinde de Türk ulusal kişiliği ve demokrasi düşüncesi açısından devletçiliğe verilen önemin özellikle “iktisadi devletçilik” ile sınırlı olduğunu vurgulamak gerekir. Atatürk, devletçilik düşüncesini aktarırken genellikle iktisadi hayatın planlanmasını kastettiğini vurgulamış, sadece iktisadi hayatın değil, siyasi hayatın da planlanması sonucunu doğuran ve totalitarizme, faşizme kapı aralayan “siyasi devletçilik” fikrinden genellikle uzak durmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nde 1933 yılına kadar iktisadi devletçilik sisteminin uygulandığı ve bu sisteme

---

³²İzmir’de parti kongresinde yaptığı bir konuşmadan (27.1.1931), Turhan, *a.g.e.*, s. 163.

³³Doğan Ergun, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Yayınları, 2004, s.13. Ergun’a göre; “Türkiye ile Türk insanıyla ilgili elimizdeki veriler, bilgiler bir Türk liberalizmi kuramı oluşturmaya elverişli değildir. Tersine, bu veriler, bu bilgiler bir tür Türk kamuculuğu kuramı oluşturmaya elverişlidir.” s.198. Ergun, Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasi düşünceleriyle paralel olan bu sosyolojik görüşlerini “Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik” kitabında da tekrarlamıştır. Türk ulusal/toplumsal/kültürel kişiliğini, bütün veçheleriyle çözümlemeye çalıştığı bu çalışmasında da Ergun, Türk kişilik yapısının birçok özelliğini sayarken “Türk halkının çoğunluğunun devletçilik geleneğinin sürmesinden ve devlet otoritesinin üstün tutulmasından yana olduğunu, Türk halkının çoğunluğunun topluma-devlete bağımlı bireylerden oluştuğunu” da vurgulamıştır. Ergun’a göre; “en kısaca örgütlenmiş toplumsal düşünce olarak da tanımladığımız kültür, aynı zamanda ve yüzeyin altındaki olanaklar olarak, bilinç olanağıdır, ruhsal yatınlıktır, ruhsal eğilimdir. Türk insanının bu olanağı, bu yatınlığı, bu eğilimi, Türk halkının çoğunluğunda, bireycilik olarak değil, kamuculuk/toplumculuk olarak yansıtmaktadır.” Doğan Ergun, *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 179.

³⁴Ergun, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, s. 214.

“mutedil devletçilik” de denildiği (Kadro dergisinde iktisatçı Ahmet Hamdi’nin yorumu) çeşitli kaynaklarda belirtilmiş, yine çoğu kaynak 1933’den sonraki yıllardaki devletçilik uygulamalarının ise hem iktisadi hayata ve hem de siyaset hayatına müdahale eden, siyaseti de planlamaya kalkan kapsayıcı devletçilik olduğunu da vurgulamıştır.³⁵ Atatürk’ün siyasal düşüncesinin temel unsuru olan, halkçılığın da tamamlayıcısı olan “iktisadi devletçilik” fikrinin Türkiye’nin şartlarının, Türkiye’nin toplumsal özelliklerine gereği olarak Türkiye’ye özgü bir sistem olduğu Atatürk döneminde çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.³⁶ Bu anlamda Atatürk’ün iktisadi devletçilik anlayışının liberal olmayan ancak otoriter, totaliter veya faşist de olmayan bir siyasal düşüncenin, yani demokratik/halkçı cumhuriyetin çerçevesini de oluşturduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasi esastan ayrılmayan bir devletçilik prensibinin uygulanmasının ülkenin/toplumun içinde bulunduğu şartların bir gereği olduğunu açıklıkla ifade etmiştir.³⁷

---

³⁵Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Devletçilik*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1981, s. 18.

³⁶Örneğin kendisi de özellikle 1933 sonrasının kapsayıcı devletçilik düşüncesinin mimarlarından birisi olarak kabul edilen İsmet İnönü, 1933’de Kadro dergisinde yazdığı makalede iktisadi devletçiliğin Türkiye’nin şartlarına uygun, Türkiye’nin şartlarının gereği olarak geliştirildiğini belirterek, bu sistemin bir savunma ve kalkınma aracı, düşüncesi olarak kabul edildiğini de vurgulamıştır. İsmet İnönü, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro Dergisi*, Sayı 22, Teşrinvevvel, 1933, s. 4-6. Aynı dergide Vedat Nedim Tör de devletçiliğin yalnız Türk İnkılabı’na has bir prensip olduğunu, orijinal olduğunu yazmıştır. Vedat Nedim Tör, “İktisatta İstiklâl”, *Kadro Dergisi*, Sayı 22, Teşrinvevvel, 1933, s. 17. Ancak bu değerlendirmelerde, devletçiliğin genellikle ferdiyetçiliğe karşı bir prensip olduğu kabul edilmiş, Atatürk’ün siyasal düşüncesinde gözlemlendiği şekilde devletçilik ile demokrasi arasında bir bağ kurulmaya çalışılmamıştır. Kadro Dergisi ekolünün sembol isimlerinden Şevket Süreyya Aydemir de benzer şekilde Türkiye’de devletçiliğin bir iktisadi kalkınma aracı olarak zaruri iktisadi-sosyal ihtiyaçlardan dolayı geliştirildiğini, bu yüzden devletçiliğin bir “işletme yönetimi” biçiminden ziyade “ülke yönetim biçimi” olarak, cumhuriyet rejiminin sosyal yönü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aydemir’e göre; “Türkiye’de devletçilik ne iyi, ne de fena olduğu için değil, zaruri olduğu için geliştirilmiştir. İşletme ekonomisi ile açıklanamaz, işletme ekonomisi meselesi değildir. Bir sosyal siyaset, bir rejim meselesidir. Bu siyaseti tayin eden tarihi zaruretlerdir. Devletçi olmasaydık; aç, çıplak, ulaştırmazsız kalırdık. Bir savunma meselesidir. Tarihi gelişmemizin bir safhasıdır, tarihimizin bir parçasıdır.” Şevket Süreyya Aydemir, *Lider ve Demagog*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s.43. Bu görüşleriyle Aydemir de –fikirini demokrasiyle bağlamasa da- devletçilik ile ulusal tarih ve kişilik arasında zaruri bir bağ olduğunu, tıpkı Atatürk gibi, kabul etmektedir.

³⁷İnan, *a.g.e.*, s. 65. Bülent Ecevit de, Doğu’daki ve Batı’daki devletçilik örneklerinden farklı olan, kendisine has toplumsal-ulusal şartların doğurduğunu düşündüğü Atatürk devletçiliğini “demokratik devletçilik” olarak nitelendirmiştir.

Türk ulusunun tabiatına ve iyiliğine en uygun olan yönetimin de cumhuriyet yönetimi olduğunu açıkça belirtmiş olan Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin sultanlıktan farkını da şu şekilde ifade etmiştir: “Cumhuriyet ahlak erdemine sahip dayanan bir yönetimdir. Cumhuriyet erdemdir. Sultanlık ise korku ve korkutmaya dayanan bir yönetimdir. Sultanlık korkuya, korkutmaya dayandığı için korkak, alçak, sefil, rezil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bunlardan ibarettir.”³⁸ Bu düşüncelerin sahibi olan Atatürk elbette kendi karakterini de bu çerçevede değerlendirmiştir. Veciz bir söz olarak bütün Türk ulusunun dimağına yerleşen “özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir” sözü boşuna söylenmemiştir. Bu söz, onun genel düşünsel yaklaşımı çerçevesinde “özgürlük ve bağımsızlık Türk milletinin karakteridir.” şeklinde de okunabilir. Atatürk’ün Türk kişiliği ile demokrasi ve cumhuriyet arasında kurduğu ilişki, 1923 yılında yazmış olduğu Türkçülüğün Esasları adlı eserinde adeta Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş programını kaleme alan Ziya Gökalp’in düşüncesinde de mevcuttur. Atatürk’ün de siyasi düşünce yapısının şekillenmesinde oldukça etkisi olan Gökalp, Atatürk’ün yukarıda aktardığımız düşüncelerine benzer şekilde, kadın haklarının geliştirilmesinin de demokrasinin ve cumhuriyetçi kişiliğin temel unsurlarından sayılması gerektiğini ifade ettiği bu eserde aynen şunları söylemektedir: “Gelecekte, tarafsız bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklere doğduğunu itirafa mecbur olacak. O halde, gelecekteki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleri ile beraber demokrasi ve feminizm olmalıdır.”³⁹ Türkçülük düşüncesini demokrasi düşüncesi ile bütünleştirmeye özen gösteren Gökalp’e göre dünyanın en demokrat kavmi eski Türkler olduğu gibi, en feminist nesli de yine eski Türklerdir.⁴⁰ Elbette burada üzerinde durulması gereken husus, Gökalp’in bu savlarının doğruluğu veya yanlışlığı değil, Atatürk’ün düşünce yapısının şekillenmesinde, Kemalist siyaset ilkelerinin oluşmasında önemli katkıları, etkileri olan Gökalp’in demokrasiye ve demokrasiyle doğrudan bağlantılı olduğunu

---

Ecevit’e göre komünizmden de devlet kapitalizminden de ayrı bir düşünce olan Atatürk’ün demokratik devletçiliği, iktisadi ve ticari hayatı toplum yararına göre planlayıp yönlendiren, bununla birlikte insan onuruna ve mutluluğuna da en büyük değeri veren bir devletçiliktir. Bülent Ecevit, “Türkiye’nin İktisadi Kalkınmasında Sosyal Adalet ve Demokratik Devletçilik”, *İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları Ondördüncü Kitabı*, (Ayrı Basım), Servet Matbaası, İstanbul, 1968, s. 19-20.

³⁸Turhan, a.g.e., s. 128.

³⁹Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1990, s. 170.

⁴⁰Aynı kaynak, s.155.

düşündüğü eşitlikçilik anlamında feminizme, kadın haklarına verdiği büyük önemdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinde ve Kemalist sistemin ideolojisinin oluşmasında etkili olan bir diğer önemli kuramcı mütefekkir (tarihçi) Yusuf Akçura'ya göre de ekonomide ve sosyolojide halkçılık ve devletçilik ilkeleri Türklerin hissiyatına, geleneklerine, bugünkü ve gelecekteki çıkarlarına en uygun ilkelerdir.”⁴¹ Akçura üzerine yazdığı kapsamlı “siyasal biyografi” kitabında derinlemesine bir siyasal düşünce analizi de yapan Fransız sosyal bilimci François Georgeon, Akçura'nın Atatürk'ün halkçılığından söz ettiğinde Fransızca'daki “populisme”i değil, “democratisme”i kast ettiğini vurgulamaktadır.⁴² Tıpkı Atatürk gibi Akçura'ya göre de, devletçilik gibi halkçılık yani demokrasi de Türklerin karakteriyle uyumlu düşüncelerdir. Demokrasi düşüncesini daha cumhuriyet kurulmadan önce inceleyen, olumlayan ve benimseyen Akçura, demokrasi kelimesinin “hakimiyet-i avam” olarak tercüme edilmesini eleştirmiş ve demokrasiyi nasıl değerlendirdiğini de anlamamızı sağlayacak şekilde, demokrasi kelimesiyle ilgili şöyle bir çözümleme ve çeviri yapmıştır: “Demos ve kratos kelimelerinin buluşmasıyla oluşan Demokrasiya Osmanlı Türkçesine “hakimiyet-i avam” olarak tercüme edilmiş olsa da bu yanlışır. Çünkü demokratik rejimlerde herkes eşit olacağına göre “avam” ve “havass” kalmayacaktır. Dolayısıyla demokrasi ammenin hakimiyeti demektir. Yani “hakimiyet-i amme” diye tercüme etmek gerekir.”⁴³ Hakimiyet-i amme, elbette Atatürk'ün Halk Hükümeti

---

⁴¹François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev. Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 131.

⁴²Aynı kaynak, s. 132.

⁴³Yusuf Akçura, *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, (Haz. Adem Efe), ZZY Yayınları, İstanbul, 2004, s. 79. Akçura'nın metodolojik düşünce açısından da Mustafa Kemal Atatürk üzerinde tesirinin olduğu düşünülebilir. Zira Akçura da tıpkı Atatürk gibi tarihsel vakıaların oluşmasında iktisadi şartların önemini özellikle vurguluyor ve o da vakıaları “tarihsel maddeci” görüşe yakın bir şekilde çözümlüyordu. Akçura'ya göre de “maddi ve iktisadi münasebetlere istinad etmeyen, fikri hareketler yaşayamaz”dı. Georgeon, *a.g.e.*, s. 78. Yine Akçura, 1917 yılında *Türk Yurdu Dergisi*'nde yazdığı “Tarihi Görüşe Dair” adlı makalesinde Tarih biliminin de yeni metodolojik yaklaşımının “tarihsel maddecilik” olduğunu tespit etmektedir: “Tarihle uğraşanlar indinde vetire-i tarihiyenin ilmi olarak izahı maddiye-i tarihiye ile daha sehil olduğuna dair kanaat, gittikçe artmaktadır.” Ancak bu cümleleri, Akçura'nın tarihçiliği üzerine yazdığı makalesine aktaran Tarih Profesörü ERCÜMENT KURAN'ın belirttiğine Akçura, Karl Marks'ın sırf iktisadi maddeciliklerinin de tarihsel çözümlemede yeterli olmadığını, büyük vakıaların oluşmasında şiddetle iman edilmiş fikirlerin, yani ülkülerin de oldukça etkili olduğunu söylemiş, bu anlamda onun “maddeci”liğe yakın olmakla birlikte “Marksist” olmadığını belirtmiştir. ERCÜMENT KURAN, “Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf*

tabirinin eş anlamlı ifadesidir. Atatürk'ün; halkın, ulusun, ammenin karakteriyle bütünleştirdiği demokrasi düşüncesinin içeriğinin oluşmasında tıpkı Gökalp'in "sosyolojik" çözümlenmeleri gibi Akçura'nın bu "siyasal" değerlendirmeleri de etkili olmuştur.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'TEN VATANDAŞLIK DERSLERİ

Mustafa Kemal Atatürk'ün, oldukça kapsamlı bir külliyat niteliğinde olan; bildik siyasetçilerin kalıplaşmış sözlerinin ötesinde ciddi bir entelektüel bilinç taşıyan söylev ve demeçlerinin dışında, 'sistematik' siyasal düşüncelerini öğrenebileceğimiz önemli bir baş kaynak Afet İnan'ın 1930'lu yılların başında Atatürk'ün önerisiyle "vatandaşlık eğitimi" için tasarlayarak derlediği "M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım" (ve daha genişletilmiş hali olan "Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları") kitabıdır. Gerçekten de adeta Kemalist Siyaset Bilimi'ne giriş niteliği taşıyan bu taslak çalışmadan, Atatürk'ün; devlet, demokrasi, siyasal iktidar, hükümet sistemleri, ideolojiler, toplumsal gerçeklik, kamuoyu, temel haklar, vatandaşlık, milli kimlik konularındaki temel çözümlenmelerini okuyabiliyoruz. 1919 yılında, Kurtuluş Savaşı'nı planladığı tarihten beri tasarlamakta olduğu Halk Hükümeti modelini daha da somut bir şekilde algılamamızı sağlayan bu kitapta Atatürk, Türk kişiliğinin orijinalitesine uygun bir demokrasi anlatımını Afet İnan aracılığıyla vatandaşlarına aktarıyor. Bu çalışmada öncelikle bir siyasal rejimler sınıflandırması yapan Atatürk'e göre devlet şekilleri üç kısma ayrılmıştır: (1) Tek adamın, padişahın veya halifenin hakim olduğu Hükümdarlık (monarşi); (2) Bir zümrenin (tek bir partinin, tek bir toplumsal sınıfın, örgütlenmiş azınlık elitin) hakim olduğu Oligarşi ve (3) Topyekün halkın hakim olduğu Demokrasi (halkçılık, halk iktidarı, halk hükümeti, halk cumhuriyeti).⁴⁴ Atatürk, kendi siyasal düşüncesini ilk iki maddede belirtilen demokrasi dışı, 'müstebit' rejimlerden özenle ayırırken 20.Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde müstebit hükümetlerin demokrasi gücü karşısında mağlubiyetlerine tanık olunduğunu -mağluplar arasına Osmanlı Devleti'ni de katarak- belirtmiş ve bu düşüncelerini şu veciz ifadelerle dile getirmiştir: "Artık, bugün,

---

Akçura Sempozyumu (11-12 Mart 1985) Tebliğler Kitabı, Ankara, 1987, s. 47. Akçura'nın tarih yorumunda maddi gerçekliği en önemli belirleyici unsur olarak kabul etmekle birlikte yüksek fikirlere de belirleyicilik payı vermesi "maddi gerçeklik" ile "kişilik" arasında sürekli olarak bir bağlantı kurmaya çalışan Atatürk'ün siyasal düşüncesiyle uyumludur.

⁴⁴Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 28.

demokrasi fikri, yükselen bir denizi andırmaktadır. Yirminci Asır, birçok müstebit hükümetlerin bu denizde boğulduğunu görmüştür. Rus Çarlığı, Osmanlı Padişahlığı ve Hilâfeti, Almanya ve Macaristan İmparatorlukları bunların başlıcalarındandır.”⁴⁵ Demokrasi fikrinin ve ona göre bu fikrin en çağdaş bir şekilde uygulanmasına olanak sağlayan Cumhuriyetçi hükümet sisteminin her şeyden önce “siyasal iktidarın kaynağı” meselesinde devrimci bir çözüm getirdiğini düşünen Atatürk, bu şekilde “monarşik-müstebit devletlerin” meşruluk temellerinin ortadan kaldırıldığını düşünmektedir. Atatürk’e göre; “Kuvvetinin ve salahiyetinin, Allah’tan geldiğini ve yalnız ona karşı, ahirette, hesap verebileceğini farz eden, devleti memleketi mevrus (kendisine miras kalmış olan) bir malikâne kabul eyleyen bir hükümdar, her türlü kayıttan kendisini vareste görür. Böyle bir idarede milletin benliği, hürriyeti mevzuu bahis dahi olamaz.”⁴⁶ Bu sözleriyle modern siyaset biliminin modern demokrasileri çözümleme biçiminden (tanrısal erk - seküler erk ayrımı) etkilendiği anlaşılan Atatürk, bu algılamasıyla hem laik hem de özgürlükçü bir cumhuriyeti, siyasal düşünce olarak, benimsediğini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, benimsediği demokrasi fikrini öncelikle genel olarak “hürriyet” başlığı altında tanımladığı vatandaşlık hakları ve bireysel özgürlükler ile güçlendirmeye çaba göstermiştir. Atatürk’ün, siyasal düşüncesindeki demokrasi algılamasını daha da somutlaştıran ve siyasal düşünce olarak, çağının koşullarında, ne kadar ileri (ve özgün) bir demokrasi anlayışı olduğunu gösteren önemli nirengi noktalarından birisi hürriyet kavramına verdiği özel önemdir. Atatürk, “hakimiyet-i milliye” düsturunu “bireysel hürriyet” düsturu ile tamamlayacak bir demokrasi anlayışını benimsemekte ve esas olarak da bu iki düsturun bir arada vücut bulmasıyla Halk Hükümeti’nin tam olarak gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Atatürk’e göre; “çağdaş demokrasilerde, bireysel özgürlükler özel bir değer ve önem taşımaktadırlar. Artık, bireysel özgürlüklere devletin ve hiç kimsenin müdahale etmesi söz konusu değildir. ...vatandaşların teşebbüs ve mesuliyet hisleri ne kadar inkişaf ederse, devlet için o kadar iyidir.”⁴⁷ Atatürk, bireysel özgürlük kavramını bir yandan çağdaş toplumsal yaşam ve medeniyet çerçevesinde değerlendirirken öte yandan bu demokrasi kavramını Türk tarihsel gerçekliğiyle de irtibatlandırmıştır. Atatürk’e göre özgürlük kavramı Türk’e dışarıdan verilmiş bir değer değil, bizzat Türk’ün tarihinden kaynaklanan ulusal özgürleşme çabasının sonucudur. Atatürk’ün şu değerlendirmesi bu

⁴⁵İnan, M. *Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, s. 67.

⁴⁶Aynı kaynak, s. 73.

⁴⁷Aynı kaynak, s. 80.

çerçeve de önem kazanmaktadır: “...Türk milletinin tarihini göz önüne getirelim. Hemen daha düne kadar, altında ezildiği istibdadı, esaret ve zulmün kara, kanlı pençesini hissederek gibi olmamak mümkün değildir. Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için, dahili ve harici düşmanlar karşısında, hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedakarlıklara katlandı; muvaffak oldu; ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk’ün hayatıdır. Artık Türkiye’de her Türk hür doğar, hür yaşar”⁴⁸

Vatandaşlık hakları açısından, bütün bu demokratik içerikli düşünceleri tamamlayan başka bir konu da özgürce kamuoyu oluşturma ve basın özgürlüğüdür.⁴⁹ Atatürk’ün siyasal düşüncesinde bu konu hem demokrasi hem de -yine- hakimiyeti milliyeye açısından “olmazsa olmaz” bir önemlilik arz etmektedir. Demokrasi ile kamuoyu arasında bir bağ kurmak zaten olağan bir durum iken hâkimiyeti milliyeye ile kamuoyu arasında böyle bir bağlantı kurmak her halde sadece Atatürk’ün Halk Hükümeti sisteminde tezahür eden “milli demokrasi” modeli içinde mümkün olabilecek bir durumdur. Atatürk bu konuda şu özgün düşünceleri dile getirmiştir: “Milli hâkimiyet esasına dayanan temsili bir hükümette (halk hükümetinde) efkârı umumiyeye (kamuoyu) büyük bir rol oynar. Matbuat (basın) ve içtima (toplantı) hürriyetleri olmadan ve umuma (ammeye, kamuya) ait işler için geniş bir eleştiri sahası bırakılmadan kamuoyu görevini yerine getiremez. Milli hâkimiyet ve temsili hükümet fikrinin yayılması ve yükselmesi ancak kamuoyunun faaliyeti ile mümkündür.”⁵⁰ Görüldüğü gibi; Atatürk’ün demokrasi anlayışında “eleştiri hakkı” özellikle de “basın özgürlüğü”, Türk İnkılabı’nın temeli olan hakimiyeti milliyeye çerçevesinde düşünülebilecek kadar çok önemli bir yer tutmaktadır. Atatürk, Eskişehir gezisi sırasında, kendilerini eleştiren gazeteciler aleyhinde sürekli dava açan yüksek mevkili memurlardan şikâyet eden bir gazetecinin yakınmalarını dinledikten sonra kamu görevlilerine dönerek şunları söylemiştir: “Milli hükümetimiz ve onun gerçek siyasetini izleyen ileri gelenleri

---

⁴⁸Aynı kaynak, s. 82

⁴⁹Mustafa Kemal Atatürk’ün anti-demokratikliğini vurgulamak üzere, sürekli olarak gündeme getirilen ve çoğu zaman Türk İnkılabı’nın daha başlangıcındaki Atatürk dönemini topyekün karalamak üzere abartılı şekilde eleştirilen “tahriri sükun” vs. gibi “otoriter” uygulamalar bu çalışmamızın doğrudan inceleme alanı içerisinde değildir. Bir kez daha ifade etmek gerekir ki, biz bu makalede Atatürk dönemindeki “otoriter” uygulamalardan ziyade Atatürk’ün siyasal düşüncesinde şekillenen “demokratik” teoriyi; “sınırlı” realiteden ziyade ondan bağımsız olarak, özgürce ifade edilen “ülküyü” irdeliyoruz.

⁵⁰İnan, a.g.e., s. 92.

gazetelerden (eleştirilerinden) korkmamalıdırler.”⁵¹ Ancak elbette Atatürk, basın özgürlüğünün bazen olumsuz amaçlara yönelik kullanılabileceğini, basının cumhuriyetin devriminin gereklerine uyum sağlamasının ve yasalara uymasının bir sorumluluk olduğunu, kanla kurulmuş cumhuriyeti hedef alan bir basın özgürlüğünün söz konusu olamayacağını, sınırsız özgürlüğün tek sınırı bu olduğunu dile getirerek demokratik toplumlarda makul sayılan bir denetim mekanizmasının gerekliliğine inandığını da belirtmiştir. Buna mukabil Atatürk, basın özgürlüğünden doğacak sakıncalarının (aleni olarak Cumhuriyet düşmanlığı istisnadır) giderilmesinin bile yine doğrudan doğruya basın özgürlüğüyle sağlanabileceğini düşünebilmiştir.⁵²

Liberal yazarlar, genel olarak Kemalist sistemde Batı Avrupa’da beliren ideal şekliyle “bireysel özgürlük” rejiminin olmadığını, zaten Kemalizm’deki korporatist-dayanımcı özelliğin kamusalculuğa verdiği ağırlığın böylesine bir özgürlüğe müsaade etmeyeceğini ve bu anlamda faşizm ile Kemalizm’in benzeştiğini vurgulamaktadırlar. Bu açıdan da demokrasi düşüncesi ile Kemalizm’in bağdaşmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadırlar.⁵³ Liberalizm’le demokrasiyi eşdeğer sayan ve kolektif, sosyal devletçi, dayanımcı bir toplum yapısında demokrasinin de liberalizmin de olamayacağı ön kabulüyle hareket eden bu düşüncenin sahipleri, aslında Prens Sabahaddin’den bu yana hep aynı ezberi tekrarlamaktadırlar: Türk insanının (toplumcu) kişiliğini değiştirmeden, Türk toplumunu bireyci-girişimci (aslında bencil-kapitalist) hale getirmeden liberalizm, dolayısıyla demokrasi yeşeremez bu topraklarda.⁵⁴ Hem Atatürk’ü ve Kemalizm’i

---

⁵¹ Atatürk, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 51.

⁵² Turhan, *a.g.e.*, s. 85.

⁵³ Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, s. 202.

⁵⁴ İkinci Meşrutiyet döneminde kurmuş olduğu Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birlikte Türkiye’de liberal düşüncenin öncüsü olarak kabul edilen Prens Sabahaddin Türkiye’nin kurtuluşunu şahsi girişimci kültüre sahip yeni bir insan tipinin yaratılmasında aramış, bunun için de öncelikle aileden başlayarak Türkiye’de baskın zihniyet olan kamucu felsefenin/memur tipinin eğitim yoluyla dönüştürülmesini salık vermiştir. Sabahaddin’in İkinci Meşrutiyet döneminde etkili olan liberal görüşlerini inceleyen bir çalışma için bkz. Cenk Reyhan, *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2008. Hali hazırda Türkiye’deki liberallerin dört elle sarıldıkları ve Kemalizm’in anti-demokratlığını vurgulayarak Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasal yaklaşımlarını eleştirirken sürekli olarak atıfta buldukları Sabahaddin’in, 1902 yılında Osmanlı Ordusu içerisindeki bir güce (cuntaya) dayanarak-üstelik İngiliz Ordusu ile de işbirliği içerisinde- II. Abdülhamid iktidarını devirmek için çalışma başlatanlardan, dolayısıyla 20. Yüzyıl Türkiye tarihinin ilk darbe planını ve darbe girişimini hazırlayanların öncülerinden birisi olduğunu da burada vurgulamak ilginç olsa gerek. Bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s. 70-71.

hem de demokrasi idealini tamamen klasik ve neo-liberal kalıplar içerisinde değerlendirmeye alışmış bu düşünce sahiplerinin gözden kaçırdıkları nokta, Atatürk'ün her düşüncede olduğu gibi demokrasi düşüncesinde de Türk kişiliğine uygun, özgün bir model arayışında olduğuydu. Elbette, onun tanımladığı Türk ulusal kişiliği kolektif-dayanışmacı olduğuna göre bu model de liberal bir model olmayacaktır, cumhuriyetçi felsefeyi ve bu felsefeye uygun bir vatandaşlığı da özümsemiş Türk ulusuna özgü “halk hükümeti” modeli, yani “milli demokrasi” olacaktır. İlk Kemalist düşünürler de genel olarak liberalizm ile demokrasinin eşdeğer olarak algılanmasına karşı çıkmışlar ve ulusal kurtuluş savaşını zaten o dönemin “liberal demokrasi”/“iktisadi liberalizm” taraftarlarına karşı da verdiklerini belirtmişlerdir. Bunlardan Falih Rıfkı Atay gayet hiddetli bir şekilde 1933’de Eski Saat dergisinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Yeni Türkiye’de yalnız hoca ve mürtecilere karşı harp açılmış değildi. Bir de Galata vardı. Galata kelimesi kapitülasyon ecnebiliği, yahut bu ecnebiliğin simsarlığı demektir. Liberalizmin iktisat sancağı da onların elindeydi. ‘Sermayeye kapılarınızı açınız. Ekaliyetlere karşı Anadolu’daki tahditleri kaldırınız. Ferdi serbest bırakınız ve devleti işe karıştırmayınız’ diyorlardı. Ankara ve Anadolu ancak böylelikle yeniden fethedilecek, Osmanlı İmparatorluğu’nun sadece ismi ve merkezi değişmiş olacaktı. Turan Türkiye’sine karşı, Hoca ve mürteciler, Tanzimat ve Babıali, Galata, Hep birlikte liberalizm ve demokrasi kazanını kaldırdılar... Cumhuriyet kendini saltanata, mektep kendini medreseye, laik kendini şeriate, medeni kanun kendini mecelleye nasıl kontrol ettirebilir? Ve böyle bir kontrol cihazı kurulduktan sonra –işte demokrasi! Diye nasıl savunulabilir? İktisatta liberalizm, Türkiye kapılarını tekrar, ecnebi ve kilise finans ve ticaret soygunculuğuna açmak demektir...”⁵⁵

Mustafa Kemal Atatürk’e göre monarşi ve oligarşiye karşı hâkimiyeti millîye prensibini tam anlamıyla vücuda getirme iddiasında olması gereken demokrasinin bu özelliğinden ötürü tam ve en bariz demokratik hükümet şekli cumhuriyet sisteminde tecelli bulunmaktadır. Kuvayı Millîye’nin zaferinden sonra kendilerinin cumhuriyet sisteminin benimseme gayeleri de en başta bundandır. Bu konuda Atatürk şöyle düşünür: “Demokrasinin tam anlamıyla ideali milletin heyeti umumîyesinin, aynı zamanda, idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesini yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister. ...Binaenaleyh, demokrasi prensibinin,

---

⁵⁵75 yılın İçinden 22 Yazardan Seçmeler, (Haz. Ahmet Oktay), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32.

en asri ve mantiki tatbikini temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir.”⁵⁶ Bu sözlerden bir kez daha anlaşıldığı gibi, Atatürk’ün siyasal düşüncesinde; cumhuriyet, demokrasi, halkçılık ve halk hükümeti kavramları genel olarak aynı ifade zemininde kullanılan, bağlantılı kavramlardır. Bu ifadeler arasında gerçek manada demokrasi prensibinin somutlanmış durumunu gösteren, deyim yerindeyse “demokrasinin ete kemiğe bürünmüş hali” olan ve soyut demokrasi fikrini teknik, işlevsel ve uygulanabilir bir yönetim sistematiğine dönüştüren kavram “halk hükümeti” kavramıdır. Halk hükümeti; hem halkçılık prensibine dayanan sosyal ve anti-kapitalist, anti-emperyalist bir devletin “yönetim biçimi”ni (kamu yönetimi çerçevesinde) hem de halkın siyasal iktidar mekanizmasına katılabildiği, yönetim sürecine müdahil olabileceği bir “siyasal katılım biçimi”ni (siyaset bilimi çerçevesinde) ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Atatürk’ün şu sözü bu kanımızı güçlendirmektedir: “...Bizim Hükümetimiz... İlmi ve sosyal niteliği bakımından halk hükümetidir. Halkçılık, sosyal düzenini çalıştırmak isteyen bir sosyal meslektir. Bunun için bizler, bizi yok etmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi gerekli gören bir doktrini izleyen insanlarız.”⁵⁷ Burada Atatürk’ün demokrasi düşüncesinin vatan, vatandaş, ulusal özgürlük, ulusal siyaset zemininde somutlaştığını, sağlamlaştırılmak istendiğini görmekteyiz. Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk’ün siyasal düşüncesinde, “vatan” (dolayısıyla vatandaşlık) kavramı ile içselleştirilmiş bir hürriyet anlayışı olduğu için, klasik liberal demokrasi müesseselerinin aksine Türk İnkılabı’nın demokrasi anlayışının faşizme karşı daha korunaklı olduğunu ve emperyalizme de direnç gösterdiğini belirtmiştir. Aydemir’in “hürriyet ancak hür bir vatanın havasında teneffüs edilebilir”⁵⁸ sözü Atatürk’ün cumhuriyetçi demokrasi algılamasıyla birebir örtüşmektedir. Ayrıca, Atatürk’ün siyasal düşüncesi açısından Cumhuriyet’in zeminini oluşturan bu “vatan”, sadece yabancı-sömürgeci esaretinden kurtulan bir ülkenin ulusal bağımsızlığının değil; aynı zamanda monark, saltanat, tarikat egemenliği altında ezilmiş, özgüvenini yitirmiş; gerici-dinsel-feodal dogmalarla

⁵⁶İnan, *Mustafa Kemal’den Yazdıklarım*, s. 71.

⁵⁷Hikmet Bila, *CHP Tarihi*, s. 41-42.

⁵⁸Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 146. Aydemir, Türk inkılabının demokrasisinin ve hürriyet anlayışının sadece “vatan” temelinde değil, aynı zamanda “iş” (emek) temelinde de yorumlanması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre; “İnkılabımızın hürriyet anlayışı elbette ki, çatışmalı ve başıboş bir demokratik toplumdaki anlayış tazından başka olacaktır. Bize göre, millet denilen topluluğun hayrına ve onun emrinde bir ‘iş’ ve ‘vazife’ sahibi olmak hürriyetin kendisidir.” Aydemir, *aynı yer*.

zihniyetlerini gelişmeye/ilerlemeye/yaşama kapatmış bir halkın bireysel-zihinsel özgürlüklerinin vücut bulduğu/bulacağı demokratik ve laik bir zemini de sembolize ediyordu. Sadece ulusal bağımsızlık ölküsü ile sınırlı kalmayıp cumhuriyet, bireysel özgürlük, laiklik ve hepsini kapsayıcı şekilde “çağdaş vatandaşlık” ve “demokrasi” idealine de yönelmesi, siyasal düşünce açısından Atatürk’ü diğer ulusal kurtuluş önderlerinden, “Üçüncü Dünya” veya “İslam Dünyası” liderlerinden ayıran yegane faktörlerdir. Dolayısıyla, vatandaşlık eğitimi için Afet İnan’a yazdırmış olduğu “Medeni Bilgiler” taslak çalışmasında ifade ettiği fikirlerinden de anlaşıldığı gibi, Atatürk’ün cumhuriyet kavramına yüklediği anlam, Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyada adına “cumhuriyet” veya “cemahiriye” diyen İslam veya halk cumhuriyetleri olarak adlandırılan rejimlerin özellikleriyle hiçbir şekilde uyuşmamaktadır.

“ULUSAL LAİK” CUMHURİYET ve “KAVİMSEL DİNCİ” CEMAHİRİYE

Yukarıda aktardığımız değerlendirmelerden çıkan sonuç şudur: Mustafa Kemal Atatürk’ün tanımlamasında cumhuriyet, günümüzdeki bazı siyaset bilimcilerin (özellikle de liberal siyaset bilimcilerin) ortaya koydukları gibi demokrasiden ayrı olarak da değerlendirilen şekli bir sistem değil, bizatihi halk hükümeti anlamında demokrasi ile birlikte olabilecek, demokrasi ile düşünölebilecek ve başka türlü de düşünölemeyecek bir rejimin adıdır. Hukuk diliyle ifade edersek cumhuriyet ve demokrasi birbirlerinin “mütemmim cüzü”dür, “teferruat”ı değil. Elbette bunlara laiklik prensibini de eklemek gerekir.⁵⁹ Yani, Atatürk’e göre demokrasiyi ve laikliği öncelikle temel

---

⁵⁹Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki baskıcı ortamlarla birlikte etkisini iyice hissettirmeye başlayan “muhafazakar-kapitalist” paradigma içerisinde entelektöel zemin kaybına uğrayan ve bu yüzden ciddi bir kavram karmaşası da yaşamaya başlayan Türkiye’de siyasal rejim ile ilgili çözümlemeler veya değerlendirmeler yapılırken “laiklik” ilkesi, genellikle “cumhuriyet”in bir unsuru (ancak hiç de olumluluk yüklenmeyen bir unsuru) olarak kabul görürken, “demokrasi” için elzem olarak kabul edilmemektedir. Cumhuriyetçi ve laik olmayan bir demokrasi formölasyonu ortaya koymaya çalışın bu liberal-muhafazakar görüş elbette Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasal düşünöncesiyle örtüşmediği gibi saygın Batılı araştırmacılar tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin Fransız sosyal bilimci Jean-Michel Belorgey’in Fransız sosyalistlerinden Jean Jaures’ten aktardığına göre “Laiklik, demokrasiden anladığımız şeye daha yakındır.” Jean-Michel Belorgey, “Laiklik ve Demokrasi: Açık Bir Toplumda Laiklik”, *Laiklik ve Demokrasi*, (Der. İbrahim Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.46. Belorgey’in-kendisinin de bu konuda aynı düşünöneyi benimsediğini hissettirerek görüşlerini aktardığı Jaures’e göre çağdaş dünyanın bütün kurumlarına şekil veren ilke, özgür aklın etkinliğine, belirleyiciliğine verilen başat önem ve bu çerçevedeki laiklik ilkesidir. Çağdaş uluslarda, egemenliğin, siyasal

siyasal program, en azından bir ülkü olarak benimsemeyen bir cumhuriyet rejimi; saltanat/monarşi rejimini ortadan kaldırmış olsa da, anti-emperyalist bir halk mücadelesi sonucu kurulmuş olsa da, adı cumhuriyet olsa bile, cumhuriyetçi bir program geliştiremez. Mesela, laiklik karşıtlığını siyasal rejimin bir parçası olarak telakki eden bir anlayışı yansıtan “İslam cumhuriyeti” (İran İslam Cumhuriyeti) gibi bir tanımlama, kavramsal köken açısından mümkün değildir. Keza “hakimiyeti milliye” (laik milliyetçi) esasına dayandığı şekliyle gerçek anlamda laikliği ve “çağdaş demokrasi”yi hiçbir zaman ülkü edinmemiş olan Libya’daki “İslam cemahiriyesi” rejimi de, ne kadar kendisini gerçek halk demokrasisi veya cumhuriyet olarak kabul ederse etsin, Atatürk’ün anladığı manada “cumhuriyet” sayılamaz.

Cumhuriyet ve cemahiriye kavramlarının farklılığı üzerinde durmak İslam toplumlarındaki, özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve diğer İslam ülkelerindeki “cumhuriyetler” (cemahiriyeler) arasındaki demokrasi anlayışı farklılıklarını ortaya koyarak ülkemizdeki kavram karmaşasının önlenmesine de katkı sağlayabilir. Gerçekten de “cemahiriye” kavramı ile “cumhuriyet” kavramı arasındaki ayrım Türkiye’nin temel, kurucu siyasal düşüncesinin (Kemalizm’in) ilerici siyasal devinimlerle monarşik düzene son vermiş olan diğer İslam ülkelerindeki görece milliyetçi, halkçı rejimlerinden farkını ortaya koyabilecek bir nirengi taşı olması açısından önem taşımaktadır. Atatürk’ün halk hükümeti modelinin özgünlüğünü anlayabilmek ve Kemalist düşüncüyü sıklıkla Baasçılıkla, benzer şekilde Kaddafiçilikle itham edenlerin bu özgünlüğü algılamasını sağlayabilmek açısından bu konuyu biraz daha aralamak gerekmektedir.

Libya’da, Albay Muammer Kaddafi önderliğinin, bir darbe ile birlikte 1 Eylül 1969’da iktidara gelmesiyle başlayıp sekiz yıl devam eden “devrim sürecinden” sonra 1977’de “egemenliğin halka devri” anlamına gelen cemahiriye sistemine geçildi. Ancak, Kaddafi’nin cemahiriye devrim teorisi olarak kabul ettiği “üçüncü devlet teorisi”nin gereği olarak dünyaya duyurulan Yeni Libya’nın bu yeni sisteminde “egemenliği devralan halk”, kendi iradesini ulusal çerçevede siyasal-yönetimsel sürece yansıtacak bir “ulusal temsiliyet” sisteminden mahrumdu. Zira Kaddafi’nin üçüncü devlet teorisinin,

---

kudretin kullanılışı, dinsel ya da metafizik hiçbir formüle bağlanmamıştır. Çağdaş demokrasinin temeli de buna (özgür akıla ve laikliğe) dayanır. Jean Jaures, *Sosyalist Anlayış: Sosyalizm, Tarih ve Laiklik*, (Çev. Arslan Başer Kafaoğlu-Yücel Tuncer), Toplum Yayınevi, Ankara, 1966, s.77. Türkiye Cumhuriyeti bağlamında bu düşüncelere paralel görüşler ortaya koyan Anayasa Hukuku Profesörü Alain Bockel’e göre ise “Türkiye’de demokratik süreç büyük laikleşme periyodundan sonra gelişmiştir...” Alain Bockel, “Laiklik ve Anayasa”, *Laiklik ve Demokrasi*, s.53.

cemahiriye devriminin içeriğini, gerekçesini açıklamak ve Libya halkının yeni yönünü belirlemek üzere bizzat kaleme aldığı Yeşil Kitap'a göre siyasi partilerin hâkim olduğu parlamentodan/parlamenter sistemden çıkan yasalar halk devrimin ateşi ile yakılması gereken sahte kanunlardır. Çünkü bunlar diktatörlük aracıdır. Millet Meclisi, gıyabi bir iktidar aracı, vekâlet yalancı bir işlemdir. Seçim, demokrasiyi dejenere eden bir oyun, siyasi partiler ise çağdaş aşiretten başka bir şey değildirler. Kaddafi, 2 Mart 1977'de Cemahiriye rejiminin ilan edildiği Büyük Halk Kongresi'ni kapatırken yaptığı konuşmada sadece Arapların değil, tüm insanların kutsal kitabı olduğunu düşündüğü Kur'an- Kerim'i anayasa olarak kabul eden cemahiriye rejimi ile birlikte ("Baticı laik", sahte demokratik ve sömürücü kapitalist) siyasi sistemlerin egemenliğinin sona erdiğini, halkın (gerçek demokratik ve sosyalist) iktidar çağının başladığını belirtmiştir.⁶⁰ Yeşil Kitap'a göre gerçek demokrasinin uygulama aracı, "halk kitleleri yönetimi" olarak adlandırılan bir nevi doğrudan yönetimdir. Buna göre, halk kitleleri yönetimi, hiçbir aracı kurum olmadan (parlamento, siyasi partiler ve hükümet olmadan) bizzat halk komiteleri vasıtasıyla yerine getirilmelidir. Bu anlayışa göre; egemenlik hakkı bütün insanlara ait olan kişisel bir meseledir, aracı kurumlara lüzum yoktur. Bu şekilde; kurumlar olmadan, kamusal temsil organları olmadan egemenliğin doğrudan kullanılması o kadar abartılmıştır ki, İsviçre kantonlarında bile görünmeyen bir doğrudan demokratik yönetim sistemi, elbette sadece "kitapta", soyut olarak gerçekleştirilmiştir. Cemahiriye modelindeki "demokrasi" anlayışının, halk hükümetini, soyut egemenlik hakkıyla değil halkın temsili kurumsallaşmayla birlikte gerçekleştirme çabasında olan Atatürk'ün demokrasi anlayışından ne kadar farklı olduğunu Yeşil Kitap'taki şu ifadeler net biçimde ortaya koymaktadır: "İrade ile egemenlik hakkı tüm insanlara ait olunca, onlara vekillik ve temsilcilik yapılamaz, halka vekâlet edilemez. Halkı temsil etmek bir kandırmacadır. Çünkü hiç kimse halkın isteklerine tercüman olamaz, ancak fertler isteklerini yerine getirebilirler. Kimse teker teker fertlerin içine girip duygu ve arzularını öğrenemez. Ancak halk toplu olarak his ve arzularını açıklarsa bunları yerine getirecek yetenekli kişilerin bulunması gerekir."⁶¹ Elbette bu kişilerin "en yeteneklisi"(!) Libya devriminin önderi olan Kaddafi olmuştur, Libya devriminden sonra "halkın his ve arzularını yerine getirebilecek"

---

⁶⁰Kenan Akın, *Yeni Libya ve Cemahiriye*, Gazi Matbaası, İstanbul, 1977, s. 64.

⁶¹*Yeşil Kitap*, Libya Cemahireyisi Çalışma ve Araştırmaları Dünya Merkezi Neşriyatı, 1.Cilt, (tarihsiz), s. 54.

ondan daha yeteneklisi henüz gelmediği için Kaddafi hala iktidarını korumaktadır(!)

Kendi tarihsel/toplumsal gelişim ve anti-sömürgeci mücadele süreci ışığında emperyalist kurumsal birikime yöneltilen eleştiri ve Batı sisteminin alternatifini yaratma gerekliliği için gayret sarf etmesinde⁶², ayrıca Batı sistemlerinde “vahşi kapitalizm” ile birlikte hakim olan reel demokrasinin halkı dışlayan zaafı konusundaki çoğu değerlendirmelerinde⁶³ ciddi haklılık payı olsa da Muammer Kaddafi'nin geliştirmeye çalıştığı cemahiriye sistemi; globalleşme sürecinde iyice kök salmış ve ulusal-bağımsız devletleri etkisiz kılmaya yönelmiş olan yeni-emperyalist sisteme meydan okuyacak alternatif bir ulusal demokratik kurumsallaşma anlayışından uzak görünmekte ve bu haliyle, İslam toplumları içerisinde eşine rastlanmayan Kemalist cumhuriyet modelinin etki gücüne ulaşamayacak bir zayıflığı içerisinde barındırmaktadır. Kaddafi, parlamenter demokrasiyi temelden reddederken parlamentarizmin uygulamadaki zaafılarıyla ilgili yer yer gerçekçi tespitlere dayansa da “üçüncü devlet teorisi” çerçevesinde ortaya koyabildiği somut, uygulanabilir bir alternatif demokratik sistem de olmadığı için ortaya çıkan sonuç, aracı kurumların -halkın demokratik temsil organı olarak meclisin, dünyevi-çağdaş yasalara bağlı olarak iş gören kamu yönetiminin ve bağımsız yargının- olmadığı doğrudan doğruya önder ile halk bütünleşmesi çerçevesinde tecelli eden garip bir “halk iktidarı”, daha doğrusu (anayasa olarak da Kur'an gösterildiğine göre) bir nevi “halkçı monarşizm” olmaktadır.

---

⁶²Kendi siyasal düşüncesini ve bu siyasal düşüncesinin temelini oluşturan “üçüncü devlet teorisi”ni İslam, milliyetçilik ve sosyalizm düşüncelerinden oluşan yeni bir “sosyalizm” şekli olarak tanımlayan Muammer Kaddafi'nin bu ideolojik doğrultuda yapmış olduğu ciddi bir sömürgecilik ve kapitalizm eleştirisi için bkz. Muammer Kaddafi, *Görüşlerim*, Çev.Mehmet Keskin, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 11-56.

⁶³Gerçekten de kapitalist toplumlardaki demokratik işleyişin uygulamadaki aksaklıkları, yanlıcılıkları konusunda Muammer Kaddafi'nin büyük ölçüde gerçekçi tespitleri de vardır. Ona göre; bugünkü dejenere demokratik rejimlerde parlamento; halkın değil, onun vekillerinin iktidarının gerçekleştiği yerlerdir. “Demokrasinin bir görünümü kalmıştır. O da uzun kuyruklar halinde, seçim sandıkları önünde oy vermekten ibarettir. Ve yine görüyoruz ki, dünyada yerleşmiş olan klasik demokrasi millet meclisi (parlamento) üyelerine dokunulmazlık kisvesini vermekte ve bunu halktan esirgemektedirler. Bu demek oluyor ki, (hali hazırdaki) millet meclisleri halk otoritesini çalmak için bir araçtır. Unutulmamalıdır ki, en katı dikta rejimleri parlamento gölgesinde var olmuşlardır...” Akın, *a.g.e.*, s. 67. Ancak, Kaddafi, sadece, bu şekilde, demokrasi adı altında tatbik edilen “anti-demokratik” süreci eleştirmekle yetinmeyip topyekün demokrasi teorisini ve yüzlerce yıllık demokratik birikimi de yadsıdığından eleştirileri de havada kalmaktadır.

Kaddafi'ci cemahiriye sisteminin güçsüzlüğünün ve elbette Kemalist cumhuriyet sisteminin gücünün nedenlerinden birisi de; cemahiriye sisteminde kurumsal olarak laik bir anayasal sistem ile biçimlendirilmiş ulusal/merkeziyetçi bir idari yapının değil, aksine ümmet kültürünü özümsemiş kabileler/aşiretler ile vücut bulan halk merkezinde örgütlenmiş adem-i merkeziyetçi bir idari yapının söz konusu olmasıdır. Vatandaşın değil, aşiret mensuplarının belirleyici olduğu yerel iktidarları sosyalist halk komiteleri ile sentezlemeye çalışan Kaddafi, zaten esas olarak bu özelliğinden dolayı cemahiriye sisteminin doğrudan demokrasi, doğrudan katılım özelliğine en yakın rejim olduğunu iddia etmektedir. Ancak, bu “doğrudan katılım”, kendi iç sistematiğiyle –ulusaldan yerele; yerelden ulusala doğru- rasyonel bir ağ oluşturarak halkın ülke yönetimi sürecine dahil olmasını sağlayan bürokratik mekanizmayı, dolayısıyla merkezi devlet ile vatandaşın olağan iletişimini tamamen dışladığı için çağdaş anlamıyla demokratik bir katılımın kurumsal olanağını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca ve daha da önemlisi bu katılım, halkın; “merkezi iktidar”, daha doğrusu sistemin doğal gereği olarak “halkın tek temsilcisi” kabul edilmiş olan Kaddafi kişiliğindeki “merkezi önderlik” üzerinde baskı oluşturabilecek, etki yaratabilecek, bu önderliği sorgulayacak bir demokratik denetlemeyi de içermemektedir. Zira Yeşil Kitap’a göre; gösteri yapmak, güvensizlik göstermek, hükümeti değiştirmeye çalışmak vs. gibi şekillerle gerçekleşen geleneksel mücadele araçları, yani demokratik siyasi iktidar mücadelesi anlamsız ve yararsızdır.⁶⁴ Kaddafi’nin siyasal düşüncesinde siyaset örgütlenmiş vatandaşların katıldığı bir cemiyet işi değil, dinsel geleneği, şeriatı içselleştirmiş bir cemaatin işidir. Oysa, modern demokrasilerde ve Atatürk’ün halk hükümeti sisteminde modern öncesi toplumsal yapılar (cemaatler) ulus gücü içerisinde eritilirken, bireysel özgürlük ön plana çıkarılmakta ve siyaset esas olarak ulus iradesi içerisinde/ulus iradesinden güç alarak; cemaat/ümmet geleneğinin bilinciyle değil, ulus iradesinin bilinciyle hareket eden bireysel güçlerden/vatandaşlardan oluşan kolektif özneler aracılığıyla

---

⁶⁴ *Yeşil Kitap*, s. 58. Kitabın başka bir yerinde de modern demokrasinin tam anlamıyla zıddı olacak şekilde şu cümleler yer almaktadır : “Halk kitleleri toplumunda başkanlık görevini bizzat halk yaptığına göre, bu toplumlarda kime karşı grev ve protestolar yapılacak ve partiler hangi iktidara karşı kurulacak? Elinden yetkiyi almak için başkan olan halka karşı mı? Kimse halka karşı bunu yapmaya cesaret edemez.” s. 58. Genel olarak halkın özel olarak da emekçilerin demokratik haklarının elinden alınmasının akıl dışı bir meşruiyeti olarak dillendirilen bu demokratik çarpıtma, “sosyalizm” veya “halk demokrasisi” adı altında totalitarizmi uygulamaya geçiren bütün anti-demokratik rejimlerin yönetici elitlerince ideolojik bir baskı unsuru olarak sıklıkla kullanılmıştır.

gerçekleştirilmektedir. “Vatandaşların teşebbüs ve mesuliyet hisleri ne kadar inkişaf ederse, devlet için o kadar iyidir”⁶⁵ diye düşünen Atatürk, başka bir yerde bireysel özgüveni cumhuriyet ve Türklük bilinciyle pekiştirme doğrultusunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkler, demokrat, hür ve mesul vatandaşlardır. Türk cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir.”⁶⁶ Atatürk’ün demokrasinin temel yapı taşları olarak kabul ettiği “özgür birey” ve “bireylerin kolektif işbölümünden oluşan cemiyet” fikrine verdiği önem onu ulus merkezli, hakimiyet-i milliye merkezli bir düşünceye doğru yöneltirken, Kemalist cumhuriyeti de; doğuştan gelen özellikler üzerine bina edilen; ulus kavramından çok ulus ötesi kabile, aşiret, kavim veya ümmet düzenine vurgu yapan ve bireyselliği (bireyciliği değil) cemaat yapısı içerisine sıkıştıran Kaddafi cemahiriye sisteminden ayırt etmemizi sağlamaktadır. Bu çerçevede Atatürk’ün şu sözleri de manidardır: “Bir içtimai heyette kıymet ve kuvvet onu kuran fertlerin kendilerini kıymet ve kuvvet telakki etmelerindedir. Ancak, bu gibi fertlerden vücut bulmuş olan içtimai heyetlerdir ki, yekpare kıymet kudret manzarası arz edebilirler.”⁶⁷ Kısacası Atatürkçü cumhuriyet ile Kaddafi cemahiriye sistemi arasındaki birinci temel fark Atatürk’ün “bireysel özgürlük” fikri ile temellendirilen, güçlendirilen bir “millet” veya “ulus” gerçekliğinden referans almasına, yani ulusalcı olmasına karşın Kaddafi’nin dinsel kültür ile temellenen bir “kabile” veya “kavim” sisteminden güç alması, yani kavimci, cemaatçi olmasıdır. Atatürk, Nutuk üzerine çalışırken hazırlamış olduğu sosyolojik niteliği olan bir çalışmada (makale de diyebiliriz) millet ile kavim arasındaki ayrım yaparak ulusalcılık ile ırkçılığı, kavimciliği ve kabileciliği birbirinden ayırmıştır. Bu çalışmada “millet” (ulus anlamında) ile “kavim”in karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Atatürk şöyle bir çözümleme yapmıştır: “... millet sözcüğünden siyasi bir kuruluş anlaşılır. Kavim sözcüğü ise her şeyden önce kök bağını ve ırkı anımsatır...”⁶⁸ İnsanlık tarihini din ve milliyet için gerçekleştirilen savaşlarla açıklayan⁶⁹ Kaddafi, siyasi düşüncesini de din ve milliyet temeline

---

⁶⁵ İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 31.

⁶⁶ Aynı kaynak, s. 30.

⁶⁷ Aynı kaynak, s. 32.

⁶⁸ Turhan, *a.g.e.*, s. 384.

⁶⁹ Kaddafi, *a.g.e.*, s. 72. Tarihin din ve milliyet savaşlarından oluştuğunu söylemek elbette sosyalist olduğunu söyleyen Muammer Kaddafi’nin sosyalizm açısından ciddi bir metodolojik yanığı içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu düşünceleriyle Kaddafi, sadece sosyalist-Marksist tarih yorumundan değil, daha önce aktarmış olduğumuz gibi tarihsel olaylarda iktisadi belirleyiciliği en önemli unsur olarak kabul eden Mustafa Kemal Atatürk’ün tarih yorumundan da tamamen farklı düşünmekte, bu

oturtmaktadır. Buna mukabil, onun siyasal düşüncesinde belirleyici olan öncelikle din, yani İslamiyet'tir ve milliyet gerçekliği ancak din ile (İslam'la) birlikte olursa anlamlı olabilecektir. Kaddafi'nin algılamasında milliyetçilik fikri, Kemalist düşünce sistemindeki gibi vatandaşlıkla bütünleşmiş ulusçuluktan/ulusalcılıktan, Atatürk'ün laik milliyetçiliğinden oldukça farklıdır. Kaddafi'nin düşüncesinde milliyetçiliğin öznesi, vatandaş veya ulus değil, milliyet unsurları olarak adlandırdığı aşiretler, kavimler topluluğudur. Bu aşiretler-kavimler topluluğunu milliyet yapan ise ümmet bilinci, şeriat geleneği yani din (İslam) gerçekliğidir. İşte “üçüncü devlet teorisi”, bu gerçekliğin yeniden ihya edilmesini sağlamak üzere ortaya çıkmıştır. Ona göre; “Asrımızın insanı şiddetle dine muhtaçtır. Kendisini materyalizmden kurtarıp tek Allah inancına ulaştıran kitaba muhtaçtır. Üçüncü devlet teorisi bunu getirecektir”⁷⁰ Libya Cemahiriyesi'nin insan hayatının esas faktörleri olan din ve milliyet gerçekliğini esas belirleyici unsurlar olarak rejimin temelini oturtarak güçlü bir devlet oluşturacağını düşünen Kaddafi, Atatürk'ü ise dini dışlayan bir milliyetçilik geliştirdiği için bu çerçevede şöyle eleştirmiştir: “Atatürk'ten önce (Osmanlı döneminde) Türk milletinin hareketi dini olup dünya tarihine etkide bulunmuştu. Ama Atatürk'ten sonra milliyet etkeni rol oynadı. Atatürk'ün hareketi milli bir hareket oldu, neticede Türk milletinin veya ülkesinin akıbetine tesir etti. Türkiye'de tekrar kuvvetli bir şekilde dini düşünce göze çarpmaktadır. Türkiye tarihi dini safhaya girmekte ve bu vaziyette açıkça görünmektedir.”⁷¹ Kaddafi bu düşüncelerini ifade ederken, dinden uzaklaştıkça eski küresel gücünden, etkinliğinden de uzaklaşan Atatürk dönemi Türkiye'sinin, “tarihi din ve milliyet uyandırır” cümlesiyle özetlediği tarih tezini teyid ettiğini de belirtmiş ve Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını dini esas almayan (laik) bir milliyetçilik geliştirdiği için kendi milliyetçilik düşüncesinden özenle ayırmıştır.⁷² Elbette,

---

yaklaşımıyla daha çok faşist veya dinci tarih yorumuna yaklaşmaktadır. Zaten Kaddafi de tarihi olayları maddi bir gaye ile açıklayan Karl Marks'ın tarih görüşünü eksik bulduğunu ifade etmiş, onun eksikliğini ifade etmek üzere de “milliyete hürmet emeli ve dini takdis emeli” demiştir. Kaddafi, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁰ Aynı kaynak, s. 80.

⁷¹ Aynı kaynak, s. 155.

⁷² Aynı kaynak, Aynı yer. Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketinin (ki Milli Görüş'ün teorisi oluşturulurken Kaddafi'nin cemahireye modelinden, üçüncü devlet teorisinden etkilenildiği büyük ihtimaldir.) yükselmeye başladığı, hatta iktidar ortağı olduğu bir dönemde (1973) böyle bir konuşma yapan Kaddafi, Mustafa Kemal Atatürk dönemiyle birlikte siyasal yaşamdan uzaklaştırıldığını düşündüğü dinin Türkiye'de, Milli Görüş hareketinin güçlenmesi ile birlikte, tekrar yükselmekte olduğunu söylemesi “şeriatçı yorum” dışında bir dinin/Müslümanlığın söz konusu olamayacağını kabul ettiğini de göstermiş olmaktadır.

Kaddafi'nin kavmiyetçilik-ümmeçilik sentezi olarak algıladığı milliyetçiliğin Atatürk'ün temsil ettiği kendine has çağdaş milliyetçilikten farklı olması kaçınılmazdır. Ayrıca, Kaddafi'nin, "Atatürk'le birlikte Türkiye'nin dinden uzaklaştığı" tezini, "şeraitten uzaklaştı" olarak anlamak gerekir. Üstelik Atatürk'ün siyasal düşüncesi çerçevesinde aslında gerçek Müslümanlığa da yaklaşmayı sağlayan bu uzaklaşma Türkiye'nin bağımsız ve çağdaş bir ülke olmasının önünü açmıştır.

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi; cemahiriye sisteminin güçsüzlüğüne ve demokrasi dışılığına neden olan temel nedenlerden bir diğeri de laiklik ilkesini benimsememesidir. Kaddafi'ye göre laikliği Hıristiyan ve Yahudi kahinleri icat etmişlerdir, dolayısıyla Batı tipi laikliğin cemahiriye sistemi içerisinde hiçbir yeri olamaz. Ancak "Batı tipi olmayan laiklik ilkesi"ne nasıl bir anlam yüklediği de meçhul olan (herhalde din ve vicdan hürriyeti olarak algılıyor, yani laikliğin sadece bir boyutunu) Kaddafi, halkın laikliğin olumlu cazibesine kapılarak o düşünceye tevessül etmemesi için önlemini de almış ve -Türkiye'deki legal İslamcı demagogjide de sıkça rastladığımız şekilde- İslam dininin zaten laik bir din olduğunu, laikliğin ayrıca bir ilke olarak benimsenmesine gerek olmadığını söylemiştir. Kaddafi'nin şu sözleri onun ve cemahiriye modelinin laiklik algılamasını net biçimde ortaya koymaktadır: "İslam dininde bulunmamız dolayısıyla yanımızda Garp'ın laikliği bulunamaz. Bazı Arap devletleri laik olduklarını söylemiş ve bunu da açıkça ilan etmişlerse bu, İslam'ın inhitat (düşüş) devresindeki İslam'ı yanlış anlamının ve bunu ilan edenlerin Hıristiyan veya Yahudiliğin tesiri altında kalmalarının sonucudur."⁷³ Görüldüğü gibi Kaddafi, sadece din ve vicdan hürriyeti olarak tanımlanamayacak olan, aynı zamanda siyasal iktidarla, yönetim süreciyle ve yasalarla din arasında mesafe koymayı da içeren laiklik ilkesini (her ne kadar demagogjik olarak, İslam ile laikliğin içkin olduğunu söylese de) benimsemediği gibi, bu düşüncüyü açık bir şekilde yadsımakta, eleştirmektedir. Oysa Kemalist cumhuriyet modelinin, yani "halk hükümeti" adıyla tasarlanan Kemalist demokrasi ülküsünün ayırt edici özelliği laikliktir. Bu ilke, Kemalist Türkiye dışında hiçbir Müslüman toplumlu ülkede yerleştirilmiş, özümsemiş bir ilke değildir. Bu eksiklik, ne kadar kabul edildiği, benimsendiği söylenirse söylensin, daha baştan demokrasiyi de cumhuriyeti de anlamsızlaştıracak yapısal bir eksikliktir. Çünkü, laik olmayan bir rejim daha iktidarın kaynağı sorununu çözememiştir ki, iktidarın kullanım şeklini yani demokrasiyi

---

⁷³ Aynı kaynak, s. 167.

özümseyebilsin. İktidarın kaynağını göklerde değil yeryüzünde, toplumsal gerçeklikte arayan Atatürk'ün bu temel meselede gerçekten tutarlı, özgün düşünceleri vardır. Halk hükümeti modelini bu çerçevede çok güçlü bir yapıya oturtmuş, bu şekilde halk hakimiyetinin, hakimiyeti milliyenin de ontolojik temelini sağlama almıştır. Laik olmayan rejimlerin her şeyden önce keyfiyet rejimine de dönüşebileceğini, siyasal iktidara yönelik toplumsal denetim mekanizmasını ortadan kaldırabileceğini ve ülkeyi istibdat rejimine dönüştürebileceğini belirten Atatürk'e göre, “kuvvetinin ve salahiyetinin Allah'tan geldiğini ve yalnız ona karşı, ahirette hesap verebileceğini farz eden; devleti, memleketi babasından miras kalmış bir malikâne kabul eyleyen bir hükümdar, her türlü kayıttan kendini kurtulmuş görür. Böyle bir idarede, milletin benliği, hürriyeti mevzuu bahis dahi olamaz. Binaenaleyh, yetkileri sınırlı dahi olsa, hükümdarlık şekli demokrasiye ve hâkimiyeti milliye prensibine uygun değildir. Hükümetin, mahdud insanların, sınıfların elinde bulunması dahi millet mevcudiyetinin asla kabul edemeyeceği bir keyfiyettir. Bütün milletin, ekseriyetle devlet yönetimine katılımına mani olan bu oligarşi usulü de, bir zümrenin kendi menfaatlerini temin için, umum millete ait hâkimiyeti gasptan başka bir şey değildir.”⁷⁴ Bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Atatürk; halkın, vatandaşların denetimine açık olan; halkın, vatandaşların eşitliğine dayanan ve ulusal egemenlik ilkesine uygun olarak her türlü monarşik, oligarşik, aristokratik ve diktatöryal eğilimi temelden bertaraf edecek kuvvetli bir demokrasinin ancak halkçı ve laik bir rejimde söz konusu olabileceğini düşünmektedir. Ancak bazı siyaset bilimciler, Atatürk'ün halkçılık düşüncesinin demokrasiyle özdeş olmadığını, halkçılığın sadece özellikle anti-monarşist bir şekilde geliştirildiğini, eşitlikçi ve özgürlükçü bir ilke olarak benimsenmediğini, daha çok “ulusal egemenlik” vurgusunun altı çizilerek halkçılığın ulusçuluğa kaydırıldığını, üstelik egemenliğin kaynağına ciddi bir şekilde vurgu yapan Rousseau'nun (“bölünemez ulusal egemenlik”) fikirleri doğrultusunda gerçekleşen Kemalist laiklik uygulamalarının ‘demokratik’ halkçılık ilkesiyle çatıştığını vurgulayarak –ulus ötesi cemaatçi/neo-liberal demokrasi teorilerini doğrular şekilde- Kemalist laiklik ile halkçılık, dolayısıyla demokrasi ilkelerinin arasına ciddi sınırlar çizmişler, özellikle Atatürk'ün laiklik-halkçılık özdeşliği şeklinde tezahür eden bütüncül demokrasi anlayışını dikkate almamışlardır.⁷⁵ Laiklikle halkçılık (halk hükümeti, hak iktidarı)

⁷⁴İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 33.

⁷⁵Mustafa Kemal Atatürk'ün laiklik ilkesinin halkçılık ilkesinin demokratikliğini desteklediğini savunan “ultra liberal” bir görüş için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye*

arasında bir “karşıtlık” olabileceğini kabul eden bu algılama biçimi, laikliğin demokrasinin ön şartı (hatta şartı) olmadığı tezini de zımnen kabul etmekte ve bu anlamda laik olmadan gerçek bir “halk demokrasisi” inşa edilebileceği söylemiyle ortaya çıkan Libya modelinin (İslam cemahiriyesi) veya ne halkçılığın ne de laikliğin söz konusu olduğu “kapitalist İslam” (Malezya vs.) veya “İslami kapitalist”(“AKP Türkiyesi”) ülkelerin tamamen populizme dayalı sistemlerinin Kemalist halkçılık anlayışından daha demokratik olduğunu söyleyenlerin görüşlerini doğrulamaktadır. Buna mukabil, bazı bilim adamları da, daha önce aktarmış olduğumuz gibi⁷⁶, laiklik ilkesine dayanmayan bir demokrasinin -ideal anlamda- mümkün olamayacağını açık bir şekilde belirtmişlerdir. Gerçek bir devrimci-ilerlemeci olarak, “popülist” anlamlı halkçılığa hiç bir zaman tevessül etmemiş olan ve halk dalkavukluğu şeklinde değil, ulusal ve bireysel özgürleşme anlamında teknik-idari bir model olma biçimiyle halkçılığı, halk hükümetini benimseyen Atatürk’ün algılamasında demokrasi; elbette laiklik olmadan, yani insan zihni özgürleşmeden; ulus, dogmalardan kurtulmadan uygulanabilecek bir rejim olamaz. “İslami halk cumhuriyetlerinin modeli” olarak da adlandırılan “cemahiriye” ile Atatürk’ün siyasal düşüncesindeki “cumhuriyet”in en temel farklarından birisi budur.

Atatürk’ün algıladığı cumhuriyet sistemi ile cemahiriye sisteminin farklılıklarını ayırt etmemizi ve halk hükümeti modelinin özgünlüğünü algılayabilmemizi sağlayacak başka bir özellikle de, siyasetin halkın iradesiyle, seçimiyle belirlenmesi sürecinde edinilen yol ve yaklaşımlardır. Cemahiriye sisteminde de görece seçim uygulaması mümkündür, ancak cumhuriyet modelindeki temel seçim ilkelerinden farkı, bu seçimin akıl / bilim / ulus / cemiyet / vatandaş ölçütlerine göre değil gelenek / nass⁷⁷ / ümmet / cemaat / kabile ölçütlerine göre gerçekleştirilmesidir. Bunun doğal sonucu olarak siyaset sürecine hakim olan bilim dışılık, kendiliğinden tek adam yönetimini, totalitarizmi sürekli hale getirmektedir. Kaddafi, vekil ve temsilciler vasıtasıyla halk yönetiminin bir aldatmaca olduğunu, gerçek demokrasinin ancak halk kongreleri ve halk komiteleriyle

---

Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 208-218.

⁷⁶Bkz. *Dipnot 59*.

⁷⁷Nass, (Fransızca dogme) toplumsal normların oluşmasında dinsel geleneğin/cemaat geleneğinin etkili olduğu ülkelerde tartışmasız ve yorumsuz kabul edilmesi gereken yargılardır. Mutlaklık, tartışmasızlık anlamını taşır. Dogmatizm kelimesiyle de ifade edilir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 418.

sağlanabileceğini vurgulasa da teorik olarak, yerel düzeyde tecelli eden bu halk iradesinin ulusal düzeyde nasıl etkili olacağını, siyasal iktidarı nasıl denetleyebileceğini açıklayamamıştır. Bu sisteme göre demokrasi, ulusal düzeydeki siyasal iktidarın halk tarafından denetlenmesi mekanizmasının nasıl olacağıyla ilgili somut hiçbir temsil veya denetim mekanizması gündeme getirmemekte, demokrasiyi halkın kendi kendisini denetlemesi olarak kabul etmektedir. Bu algılama ile elbette yöneten iradenin de aslında hükümet veya lider değil, halkın kendisi olduğunun kabul edilmesi istenmekte ve bu şekilde çok “etkin” ancak (merkezi-demokratik seçim sistemini dışlayan) soyut bir “halk katılımı” fikri benimsetilmeye çalışılmaktadır. Cemahiriye sisteminin lider ile özdeşleşmiş, lider ile bütünleşmiş bir siyasal iktidarı ve ancak yerel düzeyde, kendi mahallinde belirleyiciliği olan halkı temele alması; merkezi/ulusal bir siyasal sistemi, kamu yönetimi sistemini ise halktan uzak tutan -ancak elbette lidere/önderliğe bağlayacak olan- bir seçim sistemini, hem de gerçek demokrasi adına savunması sadece çağdaş demokratik anayasa hukuku açısından değil, cemahiriye sisteminin meşruiyet kaynaklarından birisi olan İslam hukuku açısından da eleştirilmiştir.⁷⁸

Mustafa Kemal Atatürk’ün, anti-emperyalist/anti-sömürgeci siyasal düşüncesiyle ve bu çerçevede Doğu’da Batı emperyalizmine karşı ortaya koyduğu siyasal önderlikle mazlum milletler coğrafyasında ciddi bir örnek teşkil ettiği malumdur. Üçüncü dünya hareketi olarak nitelendirilen büyük bağımsızlık mücadelelerine ilham kaynağı olan Kemalist düşüncenin, ‘mazlum’ İslam ülkelerinin bağımsızlık sonrasında gerçekleştirmeye çalıştıkları modernleşme sürecinde de esin kaynağı olmakla birlikte bu İslam memleketlerinde laiklik ve demokrasiye olan mesafeli duruş onların Kemalist devrim düşüncesinden çok daha geri bir düşünsel yörünge içerisinde yer almalarına yol açmıştır. Kendi rejimlerini en azından söylem düzeyinde cumhuriyet olarak nitelendiren İslam ülkelerine bakalım: İran, Irak, Suriye, Mısır, Libya vs. Bu ülkelerin bazılarında, çağdaşlaşma, demokratikleşme yönünde küçük kıvılcımlar görüle bile, hepsinin ortak özelliği; siyasal sistemlerinde/toplumsal kültürlerinde laik ve demokratik anlayışın yerleşmemiş olmasıdır. Çünkü bu ülkelerin kuruluş felsefelerinde, bu düşünceleri içselleştiren bir cumhuriyet fikri, geleceği o doğrultuda hazırlayan bir cumhuriyet ülküsü, Atatürk’ün gerçekleştirdiği gibi bir cumhuriyet önderliği,

---

⁷⁸İsmail Köksal, Seçim Sistemleri ve İslam Hukukunun Bakışı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt II, Sayı 2, 2001, s.365.

Kemalizm gibi bir cumhuriyet modeli ve halk hükümeti gibi bir cumhuriyetçi demokrasi anlayışı yoktu. Geldikleri nokta bir nevi cemaatçi ‘demokrasi’ idealine tekabül eden, ulusa değil, cemaate dayanan bir kişisel yönetimi aşamamış ‘vasat cumhuriyet’, daha doğrusu “cemahiriye” düzeyi şeklinde olmuştur.⁷⁹

CUMHURİYETİN YÖNETİM FELSEFESİ: Kişinin ve Zümrenin Değil, Halkın Yönetimi

Cumhuriyetçilik düşüncesi ile ilgili olarak önemli kuramsal çalışmaları olan Philip Pettit’e göre cumhuriyetçi olabilmenin ön koşulu şu üç ilkeyi benimsemekten geçmektedir: (1) Yurttaşlık haklarının ülkede yaşayan bütün yetişkin fertlere tanınmasını istemek. (2) Bağımsızlık ve tahakkümsüzlük anlamında bir özgürlük fikrini benimsemek ve bütün yurttaşları eşit olarak kabul etmek (3) Cumhuriyetçi devletin, yurttaşların özel tahakküm karşısında etkinleştirip korunmalarını sağlayıcı özelliğini benimsemek (4) Cumhuriyetçi devlette yurttaşların bizatihi devleti denetlemelerini mümkün kılan anayasal ve demokratik kontrol mekanizmalarının geliştirilerek yurttaşlara özgürlük sağlanmasının gerekliliğine inanmak⁸⁰ Cumhuriyetçi kişiliğin en temel unsurları olarak ortaya

---

⁷⁹Bu çalışmamız çerçevesinde ayrıntısıyla irdelediğimiz “cemahiriye sistemi”, Kaddafi Libya rejimi özelinde somutlaşan bir sistem olmakla birlikte biz burada, Kemalist Türkiye dışındaki İslam toplumlarında benzeri şekilde anti-empyralist, şahlık-krallık karşıtı, halkçı bir düşünce yapısıyla benimsendiği iddia edilen (İslami) “cumhuriyet” anlayışlarının, kendi aralarındaki bütün ayrışmalarına rağmen, Kemalist cumhuriyetle farklılıklarını ortaya koymak açısından bütün bu rejimleri böyle bir genel ifade ile “cemahiriye” olarak tanımladık. Buradaki temel amacımız; rejim adları “cumhuriyet” olarak geçse de, Atatürk’ün siyasal düşüncesi çerçevesinde cumhuriyet sayılamayacak olan bu rejimlerin “Kemalist cumhuriyet” ile farklılıklarını ortaya koymak ve Atatürk’ün siyasal düşüncesinin demokratik yönünü daha belirginleştirmeye, anlaşılır kılmaya çalışmak olmuştur. Bu bölümde incelediğimiz Libya’daki “cemahiriye” sistemi sadece böyle bir karşılaştırma yapmaya en uygun örnek olması açısından “nirengi noktası” olarak ele alınmıştır. Yoksa elbette farklı İslam cemahiriye’leri vardır ve hepsinin ortak özelliği rejimlerini laik ve demokratik bir vatandaşlık esasına dayandırmadıkları için Kemalist manada cumhuriyet olamamalarıdır.

⁸⁰Philip Pettit, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.12. Cumhuriyetçi siyasal düşüncenin “modern” yansımaları için ayrıca bkz. John W. Maynor, *Republicanism In The Modern World*, Polity Press, UK, 2003. Cumhuriyetçiliğin kökenlerini, Fransız Devrimi sürecindeki monarşi-burjuvazi-cumhuriyet tartışmaları çerçevesinde inceleyen ve bu tartışmaların bir rejim tartışmasından öte sınıfsal bir mücadele şeklinde geliştiğini tespit eden bir çalışma için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devriminin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 3, 2003. Ağaoğulları’nın belirttiğine göre esas olarak Fransız Devrimi gerçeklikten sonra ciddi bir sınıfsal mevzilenme vardı. Bir tarafta “parlamentar monarşi”

konulan bu düşüncelerin Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesiyle de uyum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Atatürk'ün siyasal düşüncesine göre; “Cumhuriyet sisteminde; Meclis, Cumhurbaşkanı ve Hükümet Başkanı (yani yasama ve yürütme erki), halkın hürriyetini, emniyetini ve rahatını düşünmek ve temine çalışmaktan başka bir şey yapmazlar (yani yetkiden çok sorumlulukları vardır). Çünkü, bunlar, bilirler ki, kendilerini iktidar ve salahiyyet mevkiine, muayyen bir zaman için (diktatörlüklerde, hükümdarlıklarda, faşizan oligarşilerde olduğu gibi süresiz değil) getiren irade ve hakimiyetin sahibi olan millettir ve yine, bunlar, bilirler ki, iktidar mevkiine saltanat sürmek için değil, millete hizmete için getirilmişlerdir. Millete karşı vaziyet ve vazifelerini suistimal eyledikleri taktirde, şu veya bu tarzda milli iradenin, kendi haklarında dahi tecellisine maruz kalabilirler (yani millete hesap vermek zorunda oldukları gibi, milletin iradesiyle siyasal erkten de uzaklaştırılabilirler) Millet tarafından, millet namına devleti idareye mezun bulunanlar

---

denilebilecek bir düzen içerisinde iktidarını sürdürmeyi hedefleyen, yani devrimden sonra toplumsal-siyasal düzen anlamında daha fazla ileri gitmenin önüne geçmek isteyen, mevcut “ilerici” durumla yetinmek isteyen “devrimci-burjuvazi”; diğer tarafta ise devrimin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini içi boş bir slogan olmaktan çıkarıp idealize ettikleri Cumhuriyet’i somut, radikal siyasal-toplumsal bir içerikle ve gerçek demokrasiyle donatmayı hedefleyen radikal devrimciler, yani cumhuriyetçiler. Ağaoğulları’na göre devrimin ilk yıllarında böylesine bir ideolojik-sınıfsal çatışmanın yaşanmasının en önemli nedeni, burjuvazinin cumhuriyetçilerin kurmak istedikleri cumhuriyetten, sınıfsal çıkarları açısından ürkmeleriydi. Zira burjuvazi; radikal devrimci cumhuriyetçilerin kurmaya çalıştıkları cumhuriyet rejimini tüm halkın, hiçbir ayırım gözetilmeksizin siyasal ve toplumsal yaşama katılımını sağlayacak olan tam demokratik bir cumhuriyet olarak algılıyorlardı ki, bu onların –sınıf iktidarlarını devam ettirebilecekleri için- makul olarak kabul ettikleri, sadece ulusal egemenliğe/genel iradeye dayalı bir rejimden çok fazlası demektir. Böyle bir demokratik cumhuriyette sendikal hak ve özgürlükleri sınırlamanın, sömürge topraklarında kölelik sistemini sürdürmenin, hatta özel mülkiyeti korumanın da mümkün olamayacağını düşünüyorlar ve büyük bir korku içerisinde, öfke ve hiddetle geniş halk kitlelerince ve Jakobenlerce savunulan cumhuriyetçiliğe saldırıyorlardı. *Aynı kaynak*, s. 29-30. Fransa ile aynı toplumsal ve siyasal koşullar altında olmamakla birlikte (ne güçlü bir burjuvazi, ne de yeterli güce sahip işçi sınıfı var) Türkiye’de gerçekleşen Türk İnkılabı sürecinde de cumhuriyetçilere ve cumhuriyetçiliğe (halkçılığa, demokrasiye) yönelik benzer saldırıların olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Mustafa Kemal Atatürk’ün Halkçılık Programı ile somutlaştırmaya çalıştığı cumhuriyetçi halk hükümeti modeli de, tıpkı Fransız radikal devrimcilerinin savunduğu gibi büyük bir toplumsal-siyasal dönüşümü hedefliyor, sadece yüzeysel bir “hakimiyeti milliyet” ile yetinmeyen, hakimiyeti milliyet ilkesinden yola çıkarak ekonomik ve sosyal temelleri olan gerçek bir demokrasiyi inşa etmeye çalışıyordu. Bu yüzden, Atatürk’ün halk hükümeti düşüncesinin Bolşevik/komünist (ve halka dönük olarak ayrıca “dinsiz”, “Moskof”) bir “sapkınlık” olduğu propagandası çeşitli emperyal merkezlerle birlikte yerli tüccar sınıfları ve dinci çevrelerce yapılıyordu.

için, icabında, millete hesap vermek mecburiyeti, laubalilik ve keyfi hareketle telif kabul edemez.”⁸¹ Atatürk’ün cumhuriyet rejimini tanımlarken kullandığı bu ifadeler demokrasi ve yönetim anlayışı olan halk hükümeti modelinin temel felsefesini açıklaması açısından da önem taşımaktadır. Bu yaklaşımdan da çok açık bir şekilde anlaşıldığı gibi Atatürk; totaliter, otoriter, keyfi yönetimlere temelden karşıdır. Üstelik buna ilaveten, bu anlayışını daha güçlendirmek doğrultusunda hareket eden Atatürk, Osmanlı döneminden miras kalan yönetim geleneğinde pek görülmedik biçimde, devlete kişiye bağlı olmayan, kişisel olmayan nitelikler kazandırma uğraşısı içerisine girerek bu anlamda da çok önemli bir demokratik kazanım gerçekleştirmiştir. Halk hükümeti modelinin bir özelliğini tasavvur etmek üzere söylediği şu sözler bu çağdaş görüşünü özetlemektedir: “Yeni Türkiye devleti bir halk devletidir. Mazideki müesseseleri ise bir şahıs devleti idi. Bir milletin dünya haritasından tamamıyla silinmesi için, bir milletin insan topluluğundan tamamıyla erimesi için, Nuh’un tufanı kadar olağanüstü felaket ve hadiseler lazımdır. Fakat şahıslar kendiliğinden yok olmaya mahkûmdurlar. Onun için halk müessesesi ile şahıs müessesesi arasında hayat ve ölüm nispetleri de bunun aynıdır.” Bu sözleri nakleden Memduh Balaban’a göre Mustafa Kemal’in ölümüne değin söylediği birçok önemli sözlerin en önemlilerinden birisi budur. Balaban’a göre bu düşünceler, kişinin ya da belirli kişilerin devlete egemen olmasını önleyen bir anlayışı yansıtmaktaydı.⁸² Atatürk’ün bu görüşlerini tamamlayıcı şekilde, 19 Ocak 1923 yılında İzmit’te dile getirdiği şu veciz ifadesini de -“halk hükümeti” modeli olarak adlandırdığı kendi özgün cumhuriyetçilik/cumhuriyetçi demokrasi düşüncesini daha anlaşılır kılmak üzere- burada belirtmek gerekir: “Efendiler! Artık bizim hükümetimiz despot bir hükümet değildir. Bir mutlak hükümet veya meşrutiyet de değildir. Bizim hükümetimiz Fransa veya Amerika Cumhuriyeti’ne de benzemez. Bizim hükümetimiz bir halk hükümetidir. Tam bir şûrâ hükümetidir. Yeni Türkiye devletinde saltanat millettir”⁸³ Atatürk’ün siyasal düşüncesinde bu şekilde vücut bulan; mutlakîyetin, saltanatın ve oligarşinin tahakkümünden kurtuluş düşüncesi ve bireysel özgürlüğü de içerecek şekilde “milletin saltanatlığı” ilkesinin bir ülkü haline getirilmesi elbette onu tahakkümsüzlük ve özgürlük rejimi olan çağdaş cumhuriyetçiliğe yaklaştırmaktaydı.

---

⁸¹ İnan, *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, s.73.

⁸² Memduh Balaban, “Atatürk’ün Gücü”, *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965, s.85.

⁸³ Atatürk, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s.19.

Temel siyasal düşünce olarak çağdaş cumhuriyetçi felsefeye yakın olduğunu düşündüğümüz Mustafa Kemal Atatürk, metodolojik bakış açısının da gereği olarak, bu cumhuriyetçilik düşüncesini kendi ülkesinin toplumsal-kültürel kodlarıyla da uyuşturmak ve bu şekilde daha kolay benimsenir hale getirmek istiyordu. Bu anlamda temel evrensel ilkelerini benimsediği cumhuriyetçilikle şekillendirdiği halk hükümeti modelini, kendisine has “cumhuriyetçi demokrasi” düşüncesini anlatırken, tanımlarken referans olarak Türk ve İslam kültürüne de sıklıkla müracaat etmiştir. Eski Türk yönetim felsefesinin temel kurumlarından birisi olan, hükümdara iktidar yetkisi veren, onu denetleyen ve yönetim işlerinde fikir veren kurultay sistemiyle halk hükümeti, cumhuriyet ve demokrasi arasında nasıl bağ kurduğunu daha önce aktarmış olduğumuz Atatürk, aynı şekilde; Türkiye koşullarında cumhuriyetçi demokrasinin Müslüman bir topluma benimsetilmesinde İslami “şûra” kavramından da yararlanmıştı. Atatürk’e göre orijinal köklerinden sapmamış, yozlaştırılmamış İslami yönetim geleneği iki esasa dayanmaktadır. Bunlardan birisi “şûra” diğeri ise “adalet”tir. Bu esaslar, yöneticilerin başına buyruk davranamayacaklarını, ehil kişilerden oluşan meclise danışmadan kişisel icraatlarda bulunamayacaklarını ve adil olmayan bir yönetimden uzak durmalarının gereğini belirtmektedir. Atatürk’ün; “şûra” kelimesini, kendi siyasal düşüncesindeki “halk hükümeti”nin, “adalet” kelimesini ise “halkçılık”ın İslami terminolojideki karşılığı olarak zaman zaman kullandığı ve bu şekilde kendi siyasal düşüncesini Müslüman halka, daha somutlaştırarak aktarabildiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Ancak buradan, Atatürk’ün de, tıpkı Kaddafi’nin demagojik yaklaşımında olduğu gibi, cumhuriyetçiliğin veya demokrasinin (halk hükümetinin) zaten İslam’da mevcut olduğu (o halde ayrıca bu ilkeleri benimsemeye gerek olmadığı) şeklinde kolaycı, saptırıcı bir yaklaşım içerisinde olduğu elbette düşünülmemelidir. Atatürk, kendi cumhuriyetçi düşüncesini halka anlatırken cumhuriyetçi felsefenin zaten İslam’da olduğunu ispat etmeye değil, İslam’a aykırı olmadığını vurgulamaya çalışmaktadır. Üstelik Atatürk, her ne kadar Türk toplumunun siyasal kültür dinamikleriyle sağlamlaştırmaya ve bu anlamda milli bir demokrasi inşa etmeye çalışsa da Batı aydınlanma devriminin cumhuriyetçi ve demokrasi birikimini temel veri olarak kabul etmiş, kendi özgün cumhuriyetçi demokratik siyasal düşüncesini bu birikimin üzerine inşa etmiştir.

---

⁸⁴ Aynı kaynak, s. 203.

ATATÜRK'ÜN TOTALİTARİZM ve FAŞİZM ELEŞTİRİSİ

Mustafa Kemal Atatürk, benimsediği “toplumsal felsefe” anlayışının gereği olarak, “halk hükümeti”nin belirleyici öznesi olarak kabul ettiği halkın; sosyal, kültürel ve psikolojik yapısını da hesaba katarak rızaya dayalı bir sistem kurma çabası içerisinde olmuştur. Halkın kendi rejimini, kendine uygun rejimi, kendinden gelen rejimi benimsemesi ilkesi ve demokrasinin, demokratik rejimin de bu benimsemeyle birlikte devrim süreci içerisinde inşa edilmesi Atatürk'ün temel stratejisi olmuştur. Buna rağmen haksız bir şekilde daha yaşarken diktatörlükle suçlanmış olması, Atatürk'ü rahatsız etmiş ve şöyle bir savunma yapmasına yol açmıştır: -*Gazeteci Atatürk'e neden diktatör olarak çağrılmaktan hoşlanmadığını soruyor-* “Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, doğrudur. Benim isteyip de yapmayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü, ben zoraki ve insafsızca hareket bilmem. Bence diktatör, başkalarını kendi iradesine boyun eğdirenidir. Ben kalpleri kırarak değil, kazanarak hükmetmek isterim.”⁸⁵ Burada Atatürk'ün dillendirdiği “rıza dayalı olarak hükmetmek” ifadesi; siyasal iktidarın otoritesinin toplumsal meşruiyetinin zora değil, rızaya dayalı olarak elde edildiği, siyasal iktidarın otoritesinin haklı olarak kullandığının halk tarafından genel/yaygın bir kabul gördüğü “yüksek meşruluk” ilkesine dayalı modern demokratik siyaset yaklaşımıyla uyum içerisinde.⁸⁶ Zira Atatürk'e göre; “korku üzerine egemenlik kurulamaz. Toplara dayanan egemenlik ayakta kalamaz.”⁸⁷ Atatürk'ün siyasal düşüncesinde sıklıkla yer bulan bu ve buna benzer demokratik meşruiyetçi söylemin onun siyasal düşüncesinde önemli etkileri olduğunu daha önce söylediğimiz Ziya Gökalp'in “siyasal iktidar ve otorite” çözümlemesinde önemli anahtar kavramlar olan “sulta” ve “velâyet” ayrımına dayandığını söylemek mümkündür. Otoritenin iki türü olduğunu söyleyen Gökalp; “sulta” ile tezahür eden otoritenin zora dayalı, anti-demokratik, dolayısıyla gayrı-meşru olduğu için ortadan kaldırılması da vacip bir iktidar şekli olduğunu; “velâyet” ile tezahür eden otoritenin ise rızaya dayalı, demokratik, meşru, dolayısıyla cumhuriyet ile uyumlu bir iktidar şekli olduğunu belirtmiştir. Gökalp'e göre cumhuriyetçi sistem sultayı kaldırır, velâyete hürmet eder. Ancak velâyet, her şeyden öce hürriyet ile

⁸⁵Gladys Baker gazetesine verdiği demeçten (21.6.1935). Turhan, *a.g.e.*, s. 186.

⁸⁶ Bkz. Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 104.

⁸⁷“Kapıda duran nöbetçi bile benden korkmaz. İsterseniz kendisine sorunuz. Korku üzerine egemenlik kurulamaz. Toplara dayanan egemenlik ayakta kalamaz.” Vossische Zeitung muhbirine verdiği demeç.(24.04.1930) Turhan, *a.g.e.*, s.162.

anlam kazanır. Ona göre velâyetli siyasi iktidar/otorite, zerre kadar bile olsa hürriyetlere tecavüz ederse anında mahiyet değiştirir ve sulta halini alır, “hürriyete mügayir bir velâyetin tasavvuru bile gayri mümkündür.”⁸⁸ Bu kavramsal ayırmadan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Atatürk, önderi olduğu Türk İnkılâbı ile birlikte, anti-demokratik padişahlık/hilafet sultasını ortadan kaldırarak, totalitarizme değil, demokrasiye yönelen velâyetçi bir cumhuriyet inşa etmeye çalışmıştır.

Döneminde, hem Batı’da iyice yaygınlaşmaya başlayan faşizm/nazizm türü totaliter rejimlere ve hem de Sovyetler Birliği’nde Lenin’den sonra egemen olan Stalinist totaliter partokraziye hiçbir şekilde itibar göstermediği gibi ülkeyi bu anlayışlardan tamamen uzaklaştıracak teorik ve pratik çözümlere ciddi şekilde kafa yoran, üstelik dünyanın en ‘totaliter’, ‘anti-demokratik’ döneminde, yeni kurulmuş perperişan bir ülkede kimse kendisinden böyle bir çaba beklememesine rağmen, çok partili demokrasi denemesinin bile gerçekleştirilmesine ön ayak olan Mustafa Kemal Atatürk’e yöneltilecek en son eleştiri herhalde “diktatörlük” veya “anti-demokratlık” olacaktır. Üstelik Atatürk, Afet İnan’ın naklettiklerinden öğreniyoruz ki, kendi özgün demokrasi anlayışını ifade eden halk hükümeti modelinin karşısına koyduğu ve demokrasi dışı olarak nitelendirdiği hükümet sistemlerini de “demokrasi karşıtı çağdaş akımlar” başlığı altında incelemiş ve ciddi olarak eleştirmiştir. Burada Atatürk, kendilerinin (Kemalistlerin) devlet teşkilatında esas prensiplerinin demokrasi olduğunu bir kez daha altını çizerek belirledikten sonra hali hazırda dünyada demokrasi düşüncesinin üç fikir akımının saldırısına uğradığını belirtmiştir. Dönemindeki dünya sistemini ve ideolojisini çözümlendiği kadarıyla bu anti-demokrat akımları şöyle sınıflandırmıştır. (1) “Rusya’da tatbik olunmuş şekliyle” diye özellikle belirttiği Bolşevik nazariyesi (yani Stalinizm oluyor bu), (2) İhtilalci siyasi sendikalizm (sendikal anarşizm,

---

⁸⁸Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, (Haz.Şevket Beysenoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 98-101. Velâyet, kelime anlamı olarak başkasına sözünü geçiren, sözü dinlenen anlamını taşımaktadır. Ancak, bu “sözünü geçirme” ve “sözü dinlenme”nin rızaya dayalı, gönülleri fethederek kazanılan bir özellik olduğu, kelimenin kullanımına göre almış olduğu farklı biçimlerden anlaşılmaktadır. Nitekim İslami terminolojide “Allah’ın ilgi, yardım ve sevgisini kazanmış kulu” anlamına gelen “veli” kelimesi de “velâyet” kelimesi ile aynı kökten türemiştir. Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 702. “Sulta” kelimesinin ise zora dayalı, tahakkümcü bir otoriteyi ifade ettiği bu kelimedenden türeyen “sultan” kelimesinden anlaşılmaktadır. Zaten Atatürk de Gökalpçi ayrıma uygun biçimde cumhuriyetin ahlaka ve erdeme, sultanlığın ise korkuya ve korkutmaya dayalı bir yönetim biçimi olduğunu düşünmektedir. Turhan, *a.g.e.*, s. 128.

anarko-sendikalizm) ve (3) Ülke içindeki değişik meslek, sanat ve iş adamlarının, değişik çıkar gruplarının ayrı bir zümre veya toplumsal grup olarak örgütlenerek halk iradesini temsil ettikleri bir sistemi, nihayetinde güçlü olan toplumsal grubun çıkarlarını, hatta onların tahakkümünü olumlayan ‘menfaatlerin temsili nazariyesi’; yani kapitalist ve korporatist faşizm.⁸⁹ Atatürk, neden bu fikir akımlarının demokrasi karşıtı olduğunu daha ayrıntısıyla çözümleme çabasına girişmiş ve bu şekilde kendi demokrasi anlayışının da temel önermelerini ortaya koymuştur? Üçüncü başlık altında belirtilen anti-demokratik nazariyenin (faşizan nazariyeler) –bu düşünce tarzı içerisinde zaten demokratik bir iddia olmadığı için- demokrasi karşıtlığı, yoruma gerek olmadan açıkça anlaşılmalıdır. Bu yüzden, bu üçüncü maddenin dışında, özellikle ilk iki maddede belirtilen akımlara yönelttiği eleştiri gerekçelerini irdelemek Atatürk’ün siyasal düşünce yapısını betimlemek açısından daha açıklayıcı olacaktır.

Önce ilk eleştirisinden başlayalım: Mustafa Kemal Atatürk, Bolşevik hükümet tarzı olarak adlandırdığı (Stalinist) Rusya’daki siyasal sistemin işçi sınıfı ve ordu içinden seçilmiş azınlığın oluşturduğu Komünist Partisi vasıtasıyla bir diktatörlüğe dönüştürüldüğünü vurgulamış ve bu “partokrat” sistemin neden kendilerine uymadığını şu şekilde ifade etmiştir: (1) Gayelerinde milli değiller; (2) bireysel özgürlük ve eşitlik tanımıyorlar; (3) halk hâkimiyetine riayetleri yok; (4) içte zor ve şiddet yoluyla halkı itaate zorluyor dışta da başka memleketlere yönelik kendi sistemlerini ihraç etmeye kalkıyorlar (yani emperyal hedefleri var). Atatürk’e göre “halbuki hükümet teşkilinden gaye, evvela ferdi hürriyetin teminidir. Bolşevik tarz-ı hükümetinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyetin, bir kısım insanların, nokta-i nazarlarının, zorla, esiri ve zebunu (zayıfı, güçsüzü) yaşatmak şekline de, tabii ve makul bir hükümet sistemi nazarıyla bakılamaz.”⁹⁰ Görüldüğü gibi Atatürk; Sovyet rejimini, esas olarak, demokrasi ve temel haklar fikrine uzak olduğu için ve rızaya değil, zora dayalı olarak bir “sosyal eşitlik” düzeni kurmaya çalıştığı için eleştirmiştir. Bu yüzden onun, Sovyet sisteminin iktisadi prensiplerinden çok, siyasi prensiplerini kendi sistemlerine uzak gördüğünü söyleyebiliriz. Zira, Sovyet ideolojisinin temel iktisadi anlayışı olan “sosyal eşitlik” ve “devletçilik” fikrine Atatürk’ün siyasal düşüncesi olarak Kemalizm, tabii “kavramsal olarak”, hiç de yabancı değildir. Ancak, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Atatürk’ün iktisadi/sosyal devletçilik anlayışı Sovyet

---

⁸⁹İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 74-75.

⁹⁰*Aynı kaynak*, s. 74.

türü topyekun/total devletçilikten farklılıklar taşımaktadır. Zira Atatürk, iktisaden devletçiliği benimsese de siyaseten devletçiliğin otoriter-totaliter olabilme yönünü eleştirmiş, kendi siyasal düşüncelerinin bu açıdan Bolşevizm ile benzeştirilemeyeceğini sürekli olarak vurgulamıştır. Muhtemelen ülkenin devletçi ekonomik sistemini benimsemesinden dolayı, bir gazetecinin sorduğu (22 Haziran 1935’de Gladys Baker’e verilen demeç) “Bolşevik sisteme geçmeyi mi düşünüyorsunuz?” sorusuna verdiği cevap bu konudaki ayrımını çok güzel özetliyor: “Türkiye’de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü Türk Hükümeti’nin ilk gayesi halka hürriyet ve saadet vermek, askerlerimize olduğu kadar sivil halkımıza da iyi bakmaktır”⁹¹ Bu sözler; Atatürk’ün 1935 yılında, ekonomik krizin etkisini hala hissettirdiği ve halkların ekonomi için özgürlüklerden de feragat etmeye hazır olduğu bir dünyada, sağı solu totaliter rejimlerle çevriliyken, dünya savaşının habercisi olan kara bulutlar ülkenin ufkunda da görünmeye başlamışken, kendi ülkesi bile –Atatürk’ün müdahale etmekte zorlandığı- otoriter, (hatta bir ölçüde totaliter) bir rejime doğru kayarken hala hürriyetlerden ve sivil halktan bahsettiğini göstermesi açısından oldukça dikkate ve kayda değer sözlerdir.

Afet İnan’ın naklettiği düşüncelerinden yola çıkarak, Mustafa Kemal Atatürk’ün; o sıralarda, işçi sınıfının ve işçi örgütlülüğünün güçlü olduğu sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde siyasal hayatta etkin olan anarko-sendikalistleri de demokrasi dışı olarak nitelendirerek eleştirdiğini görüyoruz. Atatürk’e göre; “İhtilalci siyasi sendikalizm nazariyatçıları da her türlü siyasi teşekkülleri, yalnız, kendi menfaatleri lehine yaptırarak ve nihayet siyasi kuvvet ve hakimiyeti - zor yoluyla- ellerine geçirmek isteyen işçi gruplardır.”⁹² Atatürk; anarko-sendikalistlerin öncelikle işçi teşekküllerini harekete geçirerek demokratik meşruiyet sınırları dışında siyasi iktidarı ele geçirme taktiklerini eleştirmiştir. İşçi sınıfının örgütlü olmaması bir yana, elle tutulur sayıda işçinin bile söz konusu olmadığı o dönem Türkiye’inde aydınların ve siyasetçilerin çoğunun gündeminde bile olmayan böyle bir konuyu ele alması Atatürk’ün işçi sınıfına (oluşacak işçi sınıfına da diyebiliriz.) Kemalist sistem içerisinde biçtiği misyon açısından değerlendirilebilecek bir konu olmaktadır. Zira Atatürk’ün demokratik modelinde işçi sınıfı çok önemli bir yer teşkil etmekte, milletin efendisi olarak nitelendirilen köylülerle (bu söz kesinlikle boşa söylenmiş bir söz değildir, emekçi bir bakışı yansıtır) birlikte ülkenin emekçi ulusal kalkınma hamlesinin ve halk hükümetinin temel yapı

---

⁹¹Turhan, *a.g.e.*, s.114.

⁹²İnan, *M.Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, s.74.

taşlarından birisini oluşturmaktadır. Şu sözler Atatürk'e aittir (*Türkiye'nin geleceği üzerine İzmir'de halkla konuşma(1923)* : "...işçinin, emekçinin tarlada çalışan köylüden ne farkı vardır? Biz işçinin çıkarları aleyhine çalışmayı genel çıkarlara karşı görürüz. Biz fabrikalar yapmak istiyoruz. Daha çok işçiye gereksinimimiz var. Eğer biz işçinin refah ve mutluluğunu sağlayacak ilkeler belirlemezsek bunun zararı onlara değil, ülkeye, ulusun genel refahına olur."⁹³

Anarşist sendikacılığı anti-demokratik olarak niteleyerek eleştiren Mustafa Kemal Atatürk, bu çerçevedeki demokratik düşünceleriyle tutarlı olarak normal sendikacılığı, yani demokratik işçi örgütlülüğünü olumlaması gerekir. Ancak, işçi sınıfının menfaatlerini ulusal menfaatlerle özdeşleştirecek kadar işçi merkezli görüşler öne süren Atatürk, sendikal örgütlenme özgürlüğü ile ilgili herhangi bir cümle sarf etmemiştir. Herhalde bu durumun nedenlerinden biri Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede işçi sayısının yeterli ölçüde olmayışdır. Atatürk, (kendi tespitidir) bütün ülke sathında topu topu 20 bin kişiden oluşan işçilerin henüz ciddi bir sendikal örgütlenme içerisine girecek güce oluşmadığının farkındadır.⁹⁴ Önce işçi sayısını artırmak ve gerçek manada işçi sınıfını oluşturmak gerekmektedir. Kemalist kalkınma sürecinde açılacak yüzlerce fabrika yüz binlerce yeni işçi doğuracak, bu işçi topluluğu bir sınıf oluşturacak ve sınıf bilinci ile hareket eden işçi sınıfı sadece kendi menfaatlerini temin etmekle kalmayıp ulusal kalkınmanın da itici gücü olacaktır. İşte o zaman gerçek manada örgütlü işçi sınıfının demokratik bir yapıda faaliyette olabileceği öngörülmekte, ama öncelikle çarpık anarşist sendikal anlayışlardan uzak durulması gereği üzerine önceden dikkat çekilmektedir. Atatürk, "işçi sınıfı" oluşuncaya kadar işçileri (keza diğer toplumsal sınıfları) demokratik istişare kurumsallığı çerçevesinde dayanışmacı korporatist bir sistem içerisinde değerlendirmekte ve hızlı ulusal kalkınma sürecinde toplumsal kesimler arasındaki uyuma azami ölçüde dikkat edilmesi gerekliliğine inanmaktadır. Aslında Atatürk'ün, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemlerde sosyolojik anlamda bir sınıfsal ayrışmanın, birbiriyle farklılaşan, çatışan "sınıfların" henüz tam manasıyla oluşmadığını düşünürken bunun ilânihâye böyle olacağını da öngörmediği anlaşılmaktadır. Hatta, tek bir sınıfın diktatörlüğü üzerine kurulan, dönemin Stalinist, faşist, nazist totaliter rejimlerinden kendi ideal rejimini özenle ayrı tutması; bu rejimlerin faşizan uygulamalarının aksine demokratik toplum özelliklerini olumlaması; bu çerçevede

---

⁹³Turhan, a.g.e., s.307.

⁹⁴Aynı kaynak, Aynı yer.

kısmen önünü açmaya çalıştığı çok partili siyaset denemeleri, onun her bir toplumsal sınıfın (halkçı ve devletçi demokratik cumhuriyet rejimi çerçevesinde) özgürce örgütlenebildiği, siyasete müdahil olabildiği, siyasal mücadeleler içerisine girebildiği bir parlamenter demokratik düzeni –elbette kendi özgün Halk Hükümeti modeli ile uyuşturarak- en azından ülkü olarak benimsediğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi, döneminin ani-demokratik siyasi akımlarını açıklıkla eleştiren, üstelik bu akımları kurmak istediği “cumhuriyetçi demokrasi”/”halk hükümeti” sistemi için bir tehdit olarak gören⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk’ün, benimsemiş olduğu siyasal düşünce çerçevesinde, totalitarizme⁹⁶ temelden karşı olduğunu ve hatta otoriterizme de mesafeli durduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Ancak, -konumuzun esas inceleme alanını oluşturmasa da- Atatürk döneminde uygulamaya geçen politikaların genellikle otoriter hatta zaman zaman -Atatürk’e rağmen- totaliter özellikler taşıdığını da burada belirtmek gerekir. Atatürk’ün siyasal düşüncesi ile ilgili belki de en sistematik ve ayrıntılı çözümler yapan bir mütefekkir olan Attılâ İlhan da Atatürk döneminde Cumhuriyet rejiminin devrimci bir döneme tekabül etmesinin doğal gereği olarak “otoriter” bir rejim olduğunu düşünmektedir.⁹⁷ Ancak İlhan; yüz yıllık

---

⁹⁵İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s.73.

⁹⁶Totalitarizm ve otoriterizm kelimeleri genellikle pratik siyaset dilinde aynı cümle içerisinde kullanılsalar da aralarında kavramsal olarak önemli mahiyet farklılıkları vardır. Otoriterizm, lider karizmasının siyasal süreç üzerinde baskın olduğu, iktisadi ve siyasal yaşamın disipline edildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin “ülke menfaatleri adına” sınırlandırılabilirdiği ancak tamamen ortadan kaldırılmadığı bir siyasal sistemi tanımlamakta ve daha çok konjonktürel, geçici bir duruma tekabül etmektedir (ancak bu geçme demokrasiye de totalitarizme de olabilir tabii). İlk defa İtalya’da Mussolini öderliğindeki faşist parti mensuplarına verilen “totaliteryan” ifadesi ile siyaset diline giren totalitarizm ise, bütün toplumu kapsayıcı olan, özel gündelik yaşamda da etkisini hissettiren, bireyselliği ortadan kaldıran bir devlet erki; bilmeye, benimsemeye değil, inanmaya dayalı (“her toplumsal sorunu çözebilecek”) ayrıntılı bir resmi ideoloji; resmi ideolojinin hizmetinde olan bir bilim; tek ve değişmez bir liderin tartışılmazlığı; tek ve değişmez bir partinin devlet ile özdeşleşmesi; siyasal muhalefetin yokluğu; katı bir merkezi iktisadi planlama vs. özellikler ile anılmaktadır. Dünya siyasal tarihi içerisinde en çarpıcı örnekleri arasında, Mussolini İtalya’sının, Hitler Almanya’sının ve Stalin Sovyetler’inin gösterildiği totalitarizmin ayırt edici özellikleri için bkz. *Encyclopedia of Politics: The Left and The Right*, (Ed.Rodney P.Carlisle), Volume: 2, Sage Publications, USA, 2004, s.910-913.

⁹⁷Türk Devrim Tarihi üzerine önemli çalışmaları olan Tarık Zafer Tunaya da bu konuda aynı düşüncededir. Tunaya, 4 Kasım 1973’de İstanbul’da gerçekleşen; Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İdris Küçükömer, Mehmet Kaplan’ın katıldığı ve Ali Gevgili’nin yönettiği “Atatürkçülük ve Türk Toplumunu” adlı forumda Atatürk döneminin demokrasiye gidiş dönemi olduğunu; Atatürk dönemindeki tek parti rejiminin faşist ya da sosyalist tek parti rejimlerinden farklı

“saltanatçı/hilafetçi” alışkanlıkları ve geri bir “feodal”/”dinsel” kültüre yaslanarak yerleşik hale gelmiş/kemikleşmiş köhne kurumları tasfiye etmeyi, ortadan kaldırmayı amaçlayan devrimlerin ilk aşamada ancak otoriter bir rejimle hayata geçebileceğini kabul etmekle birlikte, o dönemin Türkiye’sinin kesinlikle totaliter olmadığını da altını özellikle çizmiştir. Çağdaşı olan çoğu Batılı ülke liderinin faşizan yaklaşımlar içerisinde olmalarına, faşist/totaliter rejimler inşa etmiş olmalarına rağmen Atatürk’ün yüzünün demokrasiye dönük olduğunu, birçok gerçekçi araştırmacı gibi İlhan da ifade etmiştir. İlhan’a göre de; Atatürk’ün hayatta ve ülkesinin başında olduğu dönem dünya tarihinde totaliterliğin altın çağıdır. Mussolini, Hitler, Stalin klasik demokrasiyi adeta çamura bulamışlardır. Yani o dönemde “demokrasi” düşüncesinin itibarı iyice düşmekte, genel eğilim totalitarizme yönelme şeklinde olmaktadır. Oysa İlhan’a göre; Atatürk, kendisi böyle bir “totaliter diktatörlük” hevesinde olmadığı gibi, totaliter ülke rejimlerine heveslenerek demokrasi doğrultusundan ayrılma eğilimine giren İsmet İnönü/Recep Peker ikilisini görevden almış, bu totaliter havayı dengelemek üzere –özel siyasal iktisadi yaklaşımlarda aynı düşünce içerisinde olmamakla birlikte- daha az bürokrat”, “daha sivil” olarak değerlendirdiği dolayısıyla demokrasiye görece daha yatkın olduğunu düşündüğü Celal Bayar’ı ön plana çıkarmıştır. Ona göre; bu ve bunun gibi birçok örnek, Atatürk’ün, konjonktürel şartların da müsait olmasına rağmen, asla bir totaliter rejim hevesine kapılmadığını kanıtlamaktadır. Atatürk’ün faşizan olmayan otoriter bir lider olduğunu ise kabul eden İlhan şöyle yazar: “... ‘Otoriterlik’, inkılâpçılığın ‘tahtında müstetir (altında gizli)’, yani tabiatında var; oysa ‘totaliterlik’, istibdadın çağdaş bir türevidir ki, ‘hakimiyet’i halkta bırakmaz, ya bir ‘seçkinler oligarşisi’nin, ya ‘apparatçıklar’ın (parti bürokrasisinin), ya ‘nomenklatura’nın

---

olduğunu, Atatürkçü rejimin yüzü demokrasiye dönük tek partili cumhuriyet rejimi olduğunu Atatürk döneminin otoriter yönünün olduğunu ancak asla totaliter olmadığını ifade eder. İdris Küçükömer, *Türkiye Üstüne Tartışmalar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.120. Tunaya’nın Atatürkçülükle parlamenter demokrasinin bağdaşabileceğini de ileri sürerek Atatürkçülüğün devrimci karakterini aktardığı fikirleri için ayrıca bkz. Tarkan Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981. İdris Küçükömer ise “Birinci Cumhuriyet” dönemi olarak kabul ettiği Atatürk dönemi Türkiye’sinin “tek tip” insan yetiştirme programının uygulamaya geçirilmesinden; sınıflar üstü politik yaklaşımın hakim olmasından ve tek partili siyasal sistemi devam ettirmesinden dolayı “demokratik” sıfatı ile bağdaşmasının mümkün olmadığını vurgularken siyasal sistem çözümlemesi yapmış ve genellikle başka eleştirel yaklaşımlarda da görüldüğü gibi, Atatürk’le ilgili, Atatürk’ün kendine has görüşlerinden ve girişimlerinden yola çıkarak bir siyasal düşünce değerlendirmesi yapmamıştır. Küçükömer, a.g.e., s. 108.

(seçilmiş elitlerin) emrine verir”⁹⁸ Burada, Atatürk’ün devrimci cumhuriyet uygulamaları dikkate alındığında “otoriter bir lider” olduğunu kabul etmekle birlikte Atatürk’ün büyük ölçüde uygulamaya geçirilememiş olan siyasal düşüncesinin totalitarizme karşı, otoriterizme uzak, “cumhuriyetçi demokratik” bir dünya görüşünü yansıttığını bir kez daha vurgulamak gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün demokrasi düşüncesinin somut görünümü olarak kabul edilebilecek halk hükümeti modeli esasında en genel olarak Atatürk’ün “Halkçılık Programı”nda ve onu tamamlayan “Altı İlke”sinde bizzat Atatürk tarafından somutlaştırılmış ve anayasal ilkeler bütünü haline de getirilmişti. Asıl mesele, Atatürk’ün siyasal düşüncesi doğrultusunda sonuçta bir taslak halinde içeriği açıklanmış olan bu ilkeler bütününden uygulanabilir gerçek bir demokrasi, bir halk hükümeti inşa edebilmektir. Ancak ne Atatürk’ün zamanı ve koşulları buna elverdi, ne de sonradan onun adına hareket ettiğini söyleyen Kemalistler/Atatürkçüler böyle bir ufka sahip oldular. Ve sonuçta Atatürk, hiç hak etmediği şekilde demokrasi düşüncesi ile mesafeli bir “ulusal önder” olarak anılmaya başladı.⁹⁹ Bu çalışmada ayrıntısıyla aktarmış olduğumuz demokratik siyasal düşünceleri hiçbir şekilde dikkate alınmadan, Atatürk’ün ve Kemalizm’in demokrasiyle bağdaşmayacağı tezi global/liberal hegemonyanın ideolojik aygıtları

---

⁹⁸ Attilâ İlhan, *Yıldız, Hilal ve Kalpak*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.65. Attilâ İlhan’a göre, Atatürk ile İnönü arasındaki uyuşmazlık CHP’nin 1935’te Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in İtalya’daki faşist rejimden esinlenerek yeni bir CHP parti tüzüğü ve programı hazırlaması ve bu çalışmasını başvekil İsmet İnönü’nün imzalayarak Cumhurbaşkanı Atatürk’e sunmasıdır. İlhan’ın zamanın Riyâset-i Cumhur Katib-i Umumisi Hasan Rıza Bey (Soyak)’den aktardığına göre, Atatürk bu tasarıya şiddetle karşı çıkmış ve okuduktan sonra hazırlayanlar için sarf ettiği ilk cümle şu olmuş: “-Kim bu zorbalar?” İlhan’a göre; “Neticede, Gâzi, Recep Bey’i 1936’da, İsmet Paşa’yı 1937’de görevinden alıp, yolu yönetimin ‘sivilleşmesine’ açmayı deniyor.” Attilâ İlhan, *Dönek Bereketi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.20. Attilâ İlhan’ın bu konudaki görüşlerinin de içeren siyasal düşüncesinin ayrıntılı olarak incelendiği bir çalışma için bkz. Hakan Reyhan, *Attilâ İlhan’ın Siyasal Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2010.

⁹⁹ Oysa daha yaşadığı dönemde Mustafa Kemal Atatürk’ün Halkçılık ile somutlaştırdığı orijinal demokratlığının hakkını veren yabancı yazarlar da vardı. Bunlardan birisi olan meşhur İngiliz yazar Herbert Sidebothom’a göre; “Eğer demokrat diye bir şey varsa Atatürk demokrattır. Atatürk iradesinin ruhu gerçekten demokrat olmasaydı ve bu ruh halkı etkilememiş bulunsaydı devrimler gerçekleşebilir miydi? Türk aydınları halkın iyiliği için çalışan demokrasiyi ‘halkçılık’ olarak vasıflandırıyorlar ki, Bentham’ın ‘En büyük sayıya en büyük iyilik’ diye anlatmak istediği şeyin bir ifadesidir ve bu konuda Atatürk’ün yöntemi, Batı demokrasilerini utandırabilir.” Selahaddin Çiller(Haz.), *Atatürk İçin Diyorlar Ki*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981, s. 199.

vasıtasıyla Türkiye halkına da benimsetilmeye başlandı ve Atatürk'ün Türk demokrasi tarihindeki izi, özellikle "Atatürkçülük" adına yapıldığı söylenen 12 Eylül 1980 darbesiyle başlayıp günümüzdeki "Anayasa Reform Paketi" tartışmalarında zirveye çıkacak şekilde tamamen silinmeye çalışıldı, çalışılıyor. İçinde bulunduğumuz yılların Türkiye'sinde, -her ne kadar siyasal iktidar ve bu iktidarı ideolojik olarak besleyen "organik aydınlar" tarafından "demokratik açılım" döneminde olduğumuz söylene de-, hemen bütün ciddi sosyal bilimcilerin, siyasal gözlemcilerin doğrudan veya dolaylı olarak kabul ettiği gibi -farklı toplumsal ve siyasal etmenlerin itmesiyle- otoriter bir siyasal sisteme doğru gitme tehlikesi her zaman hissedilmektedir. Böyle bir ortamda Atatürk'ün -bir taslak olarak nitelendirilebileceğimiz- cumhuriyetçi demokrasi teorisini günümüz koşullarında canlandırmanın hem ülkeyi cumhuriyet rotasından uzaklaştırmayacağı hem de (halkçı bir temele dayandığı için) yoksul halkın da özümseyeceği şekilde demokrasi çitasını yükselterek ülkeyi otoriterlik veya totaliterlik kâbusundan kurtarabileceği yabana atılır bir öngörü değildir.

SONUÇ

"Bizi mezara götüren o gerçek nedir?
Kuşkusuz bunu yönetim düzenimizde aramalıyız."
Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk siyasal sistemi, o dönemin yükselen siyasal eğiliminin aksine totaliter değildi. Ancak, demokratik olduğu da söylenemez. Bu rejimin demokrasiye yönelimli (demokrasiyi dışlamayan, olumlayan) otoriter bir rejim olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda "altyapısı" oluşuncaya kadar çok partili demokratik sistemi erteleme anlamında "vesayetçi demokrasi" tanımlaması da yapılabilir. Ancak bu makalenin ilgi alanı, o dönemin siyasal sisteminin demokratik olup olmadığını tartışmak değildir. Elbette Atatürk dönemindeki pratik siyasal uygulamalar incelendiğinde başka bir değerlendirme sonucu ortaya çıkabilir. Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilk döneminde kendisini gösteren böyle (otoriter) bir siyasal sistem ile ne kadar barışık olduğu, bu sistemi bir an önce gerçek demokratik sisteme dönüştürmeye çalışıp çalışmadığı, bu aşamada "Kemalist" kadro içerisinde de hangi toplumsal-ideolojik kesimlerle çatışma yaşadığı, kısacası o dönemin siyasal rejiminin karakterinin oluşmasında tam belirleyici olup olmadığı da ayrıca incelenmesi gereken konular olarak göze çarpmaktadır.

Bu araştırma çerçevesinde ele aldığımız dikkat çekici argümanlar ve ortaya konulan tespitler göz önüne alınarak sonuçta şu değerlendirmeyi yapmak herhalde abartılı olmaz: Mustafa Kemal Atatürk, siyasal düşünce olarak, bu düşüncesini toplumsal-siyasal-konjonktürel koşulların elverişsizliği yüzünden tam olarak uygulayabilme imkanı bulamasa da, demokrasi düşüncesine bağlı bir önder siyaset adamıydı. Ancak, elbette her fikir kırıntısında öncelikle ulusallığı arayan Atatürk, (evrensel demokrasi ilkelerini de kabul ederek) ulusal bir model olarak, kendi ulusunun, uzun bir tarihsel süreç içerisinde oluşmuş olan, kolektif ulusal karakteriyle uyum içerisinde bir demokrasi düşüncesi geliştirmeye çalışmıştır. Atatürk'ün siyasal düşünce dilinde bu modelin adı “halk hükümeti”dir. Halk hükümeti, ondan esinlenmekle birlikte ne tam olarak Batı Avrupa demokratik sistemidir, ne Sovyet tipi demokrasidir, ne de genel olarak “Baasçı” olarak adlandırılan halkçı rejimlerin kendilerine has ‘totaliter demokratik’(!) sistemlerine, cemahiriye rejimlerine benzemektedir. Halk hükümeti, geliştirilmeye muhtaç bir “Cumhuriyetçi Demokratik Türk modelidir.”

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Fransız Devriminin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 3, 2003.
- Akçura, Yusuf, *Muasır Avrupa’da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, (Haz. Adem Efe), YZY Yayınları, İstanbul, 2004.
- Akın, Kenan, *Yeni Libya ve Cemahiriye*, Gazi Matbaası, İstanbul, 1977.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Akşin, Sina, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1-2, Ocak-Haziran 1992.
- Altan, Mehmet, “Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994.
- Alp, Tekin, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Arar, İsmail, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.
- Arsel, İlhan, *Türk Anayasa Hukuku*, Mars Matbaası, Ankara, 1959.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*, (Gen. Yay. Yön. Fikret Ulusoydan), Cilt 1, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Lider ve Demagog*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Balaban, Memduh, “Atatürk’ün Gücü”, *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965.
- Barber, Benjamin, *Güçlü Demokrasi-Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Belorgey, Jean-Michel, “Laiklik ve Demokrasi: Açık Bir Toplumda Laiklik”, *Laiklik ve Demokrasi*, (Der. İbrahim Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- Bila, Hikmet, *CHP Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979.
- Bockel, Alain, “Laiklik ve Anayasa”, *Laiklik ve Demokrasi*, (Der. İbrahim Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- Çiller, Selahaddin (Haz.), *Atatürk İçin Diyorlar Ki*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.
- Çevik, Zeki, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” *İÜSBF Dergisi*, No: 26, Mart 2002.
- Ecevit, Bülent, “Türkiye’nin İktisadi Kalkınmasında Sosyal Adalet ve Demokratik Devletçilik”, *İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları* Ondördüncü Kitabı, (Ayrı Basım), Servet Matbaası, İstanbul, 1968.
- Encyclopedia of Politics: The Left and The Right*, (Ed.Rodney P.Carlisle), Volume: 2, Sage Publications, USA, 2004.
- Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ergun, Doğan, *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Ergun, Doğan, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Yayınları, 2004.
- Ergun, Doğan, *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.
- Ergun, Doğan, “Moda Kavramlarla Bilim Yapmaya Heveslenmek”, *Memleket SiyasetYönetim Dergisi*, 2009/11.
- Eroğlu, Hamza, *Atatürk ve Devletçilik*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1981.
- Friedman, Milton, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev.Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu, Plato Film Yayınları, İstanbul, 2008.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev. Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.
- Goldberg, Jonah, *Liberal Faşizm*, Çev.Enver Günsel, Pegasus Yayıncılık, İstanbul, 2010.

- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler IX*, (Haz.Şevket Beysenoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Işıklı, Alpaslan, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1997.
- İlhan, Attilâ, *Hangi Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- İlhan, Attilâ, *Yıldız, Hilal ve Kalpak*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- İlhan, Attilâ, *Dönek Bereketi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- İnan, Afet, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazuları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- İnan, Afet, "Atatürk ve Demokrasi", *Belleten Dergisi*, Ocak, Sayı 89, 1959.
- İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Dergisi*, Sayı, 22, Teşrinvevvel, 1933.
- Jaures, Jean, *Sosyalist Anlayış: Sosyalizm, Tarih ve Lâiklik*, (Çev. Arslan Başer Kafaoğlu-Yücel Tuncer), Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.
- Kaddafi, Muammer, *Görüşlerim*, (Çev.Mehmet Keskin), Hareket Yayınları, İstanbul, 1974.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Köker, Levent, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Yayınları, Ankara, 1992.
- Köker, Levent, "Serbest Piyasa-Demokrasi İlişkisinin Teorik Sorgulanmasına Bir Örnek: C.B.Macpherson'un Siyasal Düşüncesi", *Toplum ve Bilim*, 24, Kış, 1984.
- Köksal, İsmail, "Seçim Sistemleri ve İslam Hukukunun Bakışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt II, Sayı 2, 2001.
- Kuran, Ercüment, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği", *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu* (11-12 Mart 1985) Tebliğler Kitabı, Ankara, 1987.
- Küçükömer, İdris, *Türkiye Üstüne Tartışmalar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Macpherson, C.B., *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev.Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Mardin, Şerif, "Atatürk'ü Anarken", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994.
- Miller, David, *Blackwell'in Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Pülent Peker-Nevzat Kırac Ümit Yayıncılık, 1994.

- Parla, Taha, *Ziya Göklap, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Pettit, Philip, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Reyhan, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2008.
- Reyhan, Hakan, "Düşünce Tahlillerinde Gecikmiş Bir Ayrım: İki Öncü Sosyolog, İki Farklı Pozitivizm", *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Cilt :13, Sayı:49, 2007/1.
- Reyhan, Hakan, "Neo-Liberal Demokrasinin Eleştirisi ve Yetkin Demokrasi", *Oknos Dergisi*, Mart-1999.
- Reyhan, Hakan, *Attilâ İlhan'ın Siyasal Düşüncesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2010.
- Shutt, Harry, *Yeni Bir Demokrasi: İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler*, Çev. Mahmut Tekçe-Bilge Gürsu Nomer, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Toprakoğlu, Celal, *Askercil Demokrasi*, Demos Yayınları, İstanbul, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Turhan, Seyfettin, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu/Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- W.Maynor, John, *Republicanism In The Modern World*, Polity Press, UK, 2003.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yayla, Attila, *Siyaset Teorisine Giriş*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- Yeşil Kitap*, Libya Cemahireyisi Çalışma ve Araştırmaları Dünya Merkezi Neşriyatı, 1.Cilt, (tarihsiz).
- Yetmiş Beş Yılın İçinden/22 Yazardan Seçmeler*, (Haz. Ahmet Oktay), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.